

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

**Pojam Boga i njegova povezanost sa velepetorim modelom ličnosti kod
zagrebačkih religioznih srednjoškolaca**

Diplomski rad

Filip Užarević

Mentor: prof. dr. Zvonimir Knezović

Zagreb, 2013.

ZAHVALE

Zahvaljujem prije svega svom mentoru prof. dr. Zvonimiru Knezoviću na strpljenju i sugestijama. Također želim zahvaliti članovima komisije, prof. dr. Damiru Ljubotini i asist. Maši Tonković na ispravkama i savjetima.

Zahvaljujem prof. dr. Iliji Živkoviću i prof. dr. Miji Nikiću na pomoći u kreiranju upitnika, te svim školskim psiholozima, vjeroučiteljima i ravnateljima škola koji su mi dozvolili da provodim svoje istraživanje u njihovim školama. Konačno, zahvaljujem svim sudionicima u istraživanju.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
O istraživanjima pojma Boga	3
Teorijski okvir.....	3
Empirijska istraživanja.....	4
O povezanosti pojma Boga i ličnosti.....	6
PROBLEMI I HIPOTEZE.....	10
Prvi problem i hipoteza.....	10
Drugi problem i hipoteze.....	10
METODA.....	11
Instrumenti	11
Upitnik o pojmu Boga.....	11
IPIP 50S (International Personality Item Pool 50S).....	12
Važnost Boga.....	12
Samoprocjena religioznosti.....	12
Uzorak.....	12
Postupak.....	13
REZULTATI	13
Analiza Upitnika o pojmu Boga.....	14
Analiza IPIP 50S.....	18
Povezanosti skala UPB-a i IPIP 50S.....	19
RASPRAVA.....	22
Dimenzije pojma Boga.....	22
Odnos dimenzija pojma Boga i velepetorog modela ličnosti.....	24
Ograničenja i konačne napomene.....	27
ZAKLJUČAK.....	31
LITERATURA.....	31
PRILOZI.....	36
Prilog 1.....	36
Prilog 2.....	38
Prilog 3.....	38
Prilog 4.....	41
Prilog 5.....	41

Naslov na hrvatskom jeziku: Pojam Boga i njegova povezanost sa velepetorim modelom ličnosti kod zagrebačkih religioznih srednjoškolaca.

Naslov na engleskom jeziku: Notion of God and its Relationship With the Big Five Personality Model on a Sample of Zagreb's Religious High-School Students.

Ime studenta: Filip Užarević

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad imao je dva cilja: 1) istražiti dimenzije pojma Boga na domaćem uzorku i 2) istražiti povezanost tih dimenzija pojma Boga s dimenzijama velepetorog modela ličnosti. Kako bismo ostvarili prvi cilj, kreirali smo upitnik o pojmu Boga, koji se sastojao od 59 izraza primjenjivih na pojam Boga. Zadatak sudionika bio je odrediti koliko određeni izraz odgovara njegovom osobnom pojmu Boga. Upitnik je primijenjen na 318 starijih zagrebačkih religioznih srednjoškolaca. Rezultati faktorske analize ovog upitnika upućuju na postojanje 5 različitih dimenzija pojma Boga: 1) tradicionalno-kršćansko pozitivna dimenzija, 2) negativna dimenzija, 3) transcendentna dimenzija, 4) razigrana dimenzija i 5) antropomorfna dimenzija. Kako bismo ostvarili drugi cilj, proveli smo multiple regresijske analize između hrvatske verzije upitnika velepetorog modela ličnosti (IPIP-50 S; Mlačić i Goldberg, 2007) i svake navedene dimenzije pojma Boga, na istom uzorku (N = 313). U svakoj od ovih jednadžbi, dimenzije ličnosti koristili smo kao prediktore, a pojedinu dimenziju pojma Boga kao kriterij. Glavni rezultati su sljedeći: 1) tradicionalno-kršćansku pozitivnu dimenziju pojma Boga predviđala je ugodnost (pozitivan odnos); 2) negativnu dimenziju predviđala je također ugodnost (negativan odnos); 3) transcendentnu dimenziju predviđali su savjesnost (negativan odnos) i intelekt (pozitivan odnos); 4) razigranu dimenziju predviđao je intelekt (pozitivan odnos).

Gljučne riječi: psihologija religioznosti, pojam Boga, velepetori model ličnosti;

ABSTRACT

This thesis had two aims: 1) to investigate the dimensions of the notion of God on a Croatian sample, and 2) to investigate the relationship of these dimensions with the Big-Five personality model. To achieve the first aim, we created The God-Notion Questionnaire. This questionnaire consisted of 59 items relating to the notion of God, and the participant's task was to determine to what extent does a certain item express his/her personal notion of God. The questionnaire was administered to 318 Zagreb religious high school students. Factor analysis of the questionnaire indicated the existence of five different dimensions of the notion of God: 1) the traditional-Christian positive dimension, 2) the negative dimension, 3) the transcendent dimension, 4) the playful dimension, and 5) the anthropomorphic dimension. To achieve the second aim, we conducted multiple regression analyses between the Croatian version of the Big-Five model questionnaire (IPIP-50 S; Mlačić and Goldberg, 2007) and the dimensions of the notion of God. We used the same sample (N = 313). In each of the regression analyses, personality dimensions were used as predictors, and each dimension of the notion of God as the criterion. The main results were as follows: 1) agreeableness positively predicted the traditional-Christian God-notion dimension; 2) agreeableness negatively predicted the negative God-notion dimension; 3) conscientiousness negatively predicted, and intellect positively predicted the transcendent God-notion dimension; 4) intellect positively predicted the playful God-notion dimension.

Key words: Psychology of Religion; Notion of God; Big Five Personality Model;

UVOD

Psihologija religioznosti jedno je od područja suvremene psihologije koje pokazuje znakove iznimno dinamičnog razvoja. Ona "promatra i opisuje komponente i forme religioznog života, [proučava] ono psihološko u religiji (...), razvija prikladne instrumente za ovu svrhu, oblikuje teorijske koncepte koji će omogućiti skupljanje i interpretiranje uopćenih sadržaja te, (...) formuliranje zakona na tom području" (Ćorić, 2003; str. 24). Sama je disciplina stara više od stoljeća (Wulff, 1997), no u proteklih dvadesetak godina doživljava nagli rast (Emmons i Paloutzian, 2003).

Jedna od najvažnijih i najistraživanijih tema unutar psihologije religioznosti jest način na koji ljudi doživljavaju Boga (Byrnes, 1984). Proučavanje doživljaja Boga jedno je od ključnih područja psihologije religioznosti zbog toga što je u judeo-kršćanskoj kulturi religiozno iskustvo uglavnom vezano uz doživljaj Boga. U kršćanskoj religiji ne postoji ni jedna tema važnija od Boga (Spilka, Armatas i Nussbaum, 1964). Ove informacije pogotovo su relevantne za Hrvatsku, gdje velik broj ljudi (točnije, 91.36% prema najnovijem popisu stanovništva; Državni zavod za statistiku, 2011) izražava kršćansku vjeroispovijest, pri čemu velika većina hrvatskih kršćana pripada katoličanstvu (86.3% ukupne populacije; Državni zavod za statistiku, 2011).

Ovdje valja napomenuti kako istraživač religioznosti, sukladno Flournoyevim (1903; prema Wulff, 1997) temeljnim principima psihologije religioznosti, ne smije ni potvrđivati niti negirati objekt religije (u našem slučaju Boga), jer je to izvan domene psihologije. Psihologija religioznosti ne bavi se pitanjem jesu li postavke određene religije (npr. postojanje Boga, vječni život, itd.) istinite ili ne. Ona istražuje pojedinčev *doživljaj* transcendentnog. Stoga, kad se u daljnjem tekstu spominje Boga u sintagmama kao što su "doživljaj Boga", "pojam Boga" ili slično, misli se na ideju Boga u pojedinčevu umu koja sadrži obilježja što ih pojedinac pripisuje Bogu, pri tom *ne postavljajući pitanje o (ne)postojanju Boga*.*

Na važnost istraživanja doživljaja Boga za psihologiju upućuju korelacije između određenih doživljaja Boga i različitih zanimljivih psiholoških varijabli. Primjerice, Spilka,

* Vezano uz to, napominjemo da aspekti doživljaja Boga koje ćemo opisati, kao što su negativni, pozitivni itd., odražavaju stavove ispitanika u istraživanjima, a ne stavove autora navedenih istraživanja, kao ni autora ili mentora ovog diplomskog rada.

Addison i Rosensohn (1975) potvrdili su postojanje veza između samopoimanja i koncepta Boga. Tradicionalni koncept Boga kao onog koji voli i oprašta bio je povezan s pozitivnom slikom o sebi, dok je koncept gnjevnog Boga bio u pozitivnoj korelaciji s negativnom slikom o sebi.

Zanimljiva su i istraživanja iz područja kliničke psihologije (npr. Exline, Yali i Sanderson, 2000 i Schaap Jonker, Eurelings-Bontekoe i Verhagen, 2002), čiji rezultati sugeriraju postojanje veza između određenih psihičkih tegoba, kao što su depresivnost i različiti poremećaji ličnosti, te različitih doživljaja Boga.

Imamo li u vidu ove informacije koje reflektiraju važnost proučavanja doživljaja Boga, kao i činjenicu da je kršćanstvo (a time i vjerovanje u Boga) veoma prisutno u Hrvatskoj (Državni zavod za statistiku, 2011, Črpić i Zrinščak, 2010), začuđujuća je činjenica što se kod nas gotovo nitko nije pozabavio ovom temom. To pogotovo vrijedi zbog toga što postoje pokazatelji da se doživljaji Boga razlikuju među kulturama (Vergote i Tamayo, 1981; prema Spilka, Hood, Hunsberger i Gorsuch, 2003), pa je upitno koliko se inozemni nalazi mogu uopćiti na hrvatsku populaciju. Prema našem znanju, radovi koji se bave strukturom doživljaja Boga kod nas su izrazito malobrojni. Do sada su o doživljaju Boga iz sociološko-psihološke perspektive kod nas pisali Živković (2007) koji je napisao pregledni rad o inozemnim istraživanjima koncepta Boga iz kognitivističke perspektive i Skledar (2000) koji je proveo analizu sadržaja odgovora na pitanje "Što je za Vas Bog, bez obzira vjerujete li ili ne". Iako su rezultati ovog rada zanimljivi, kvalitativna narav metodologije kojom se rad koristio onemogućuje usporedbu sa drugim radovima i koreliranje odgovora sa drugim konstruktima. Očito je da na našim prostorima postoji praznina u empirijskim istraživanjima doživljaja Boga koju se nadamo početi popunjavati ovim radom.

Osim pitanja same strukture pojma Boga u Hrvatskoj, imajući na umu povezanost pojma Boga s različitim aspektima ljudskog doživljavanja i ponašanja, zanimljivo bi bilo postaviti pitanje kako se pojam Boga odnosi prema nekim temeljnim konstruktima koji su već dugo vremena predmet psiholoških istraživanja. Jedan od takvih temeljnih konstrukata svakako je *ličnost*, kao skup organiziranih i relativno trajnih psihičkih osobina i mehanizama unutar pojedinca, koji utječu na interakcije i adaptacije pojedinca na intrapsihičku, fizičku i socijalnu okolinu (Larsen i Buss, 2008).

Valja imati na umu da, iako postoji velik broj istraživanja o povezanosti dimenzija

ličnosti i religioznosti (npr. Saroglou, 2000, Saroglou i Muñoz-García, 2008, McCollough, Tsang, Brion, 2003, Ulemek, 2010), istraživači psihologije religioznosti su još uvijek prilično daleko od konsenzusa o najboljem teorijskom modelu i varijablama koje obuhvaćaju religiozno iskustvo (Wulff, 1997). U tom smislu, moguće je da će doživljaj Boga pokazati specifičan trend korelacija sa ličnošću, koji druge varijable vezane uz religioznost do sada nisu pokazale.

Nakon svega što je rečeno, u ovom istraživanju postavljamo dva šira cilja. Prvi je istražiti strukturu doživljaja Boga na domaćem uzorku, a drugi je ispitati kako će se dimenzije ličnosti odnositi prema dimenzijama pojma Boga.

Prije nego što se detaljnije pozabavimo konkretnim hipotezama, važno je opisati osnovne nalaze i širi konceptualni okvir dosadašnjih istraživanja pojma Boga i njegovih povezanosti sa osobinama ličnosti, kako bismo bolje razumjeli problematiku kojom se bavimo.

O istraživanjima pojma Boga

Teorijski okvir

Važnost doživljaja Boga za psihu pojedinca prepoznao je još Freud (1913/1973), koji je tvrdio da pojedinčeva mentalna slika Boga nije ništa drugo nego uvećana preslika oca. Iako su kasnija istraživanja opovrgla ove teze, možemo reći da su njegove ideje bile veliki poticaj za daljnji razvoj proučavanja doživljaja Boga.

Iz teorijske perspektive, drugi važan autor u psihološkom istraživanju doživljaja Boga je A. M. Rizutto (1979), koja se unutar teorije objektnih odnosa također bavila pitanjem porijekla doživljaja Boga. Rizutto je na istraživanje ove teme ostavila velik trag uvodeći distinkciju između dva pojma: slike Boga i koncepta Boga. Jednostavno rečeno, *koncept Boga* odnosi se na racionalnu i kognitivnu koncepciju Boga (Jonker, Eurelings-Bontekoe, Zock i Jonker, 2008), a *slika Boga* odnosi se na nesvjesno afektivno iskustvo Boga (Hoffman, 2009). Ta dva pojma trebala bi se, prema njenoj teoriji, odvojeno proučavati budući da stoje relativno neovisni jedan o drugom.

Ipak, do danas postavke A. M. Rizutto nisu ostale nepromijenjene. Tako Hoffman, Grimes i Acoba (2005) uvode pojam koji opisuje *svjesni* afektivni aspekt doživljaja Boga, a nazivaju ga *svjesna percepcija slike Boga*. Ovaj pojam odstupa od originalnih postavki pristupa A. M. Rizutto, koje afektivni aspekt doživljaja Boga prvenstveno stavljaju u

područje nesvjesnoga. Iako Hoffman i sur. odvajaju konstrukt svjesne percepcije slike Boga (svjesni afektivni aspekt) od koncepta Boga (svjesni kognitivni aspekt), postoje indikacije da ta podjela nije valjana. Kao prvo, gledano iz šire perspektive teorije emocija, velik broj znanstvenika smatra kako se afekti ne mogu lako odvojiti od kognicija, opisujući kako se u prirodnim uvjetima kognicije i afekti redovito pojavljuju udruženo (Lazarus i Folkman, 1984/2004) te ih se zbog toga ne smije na ovaj način razdvajati. Pargament (1997) je opisao kako je ispreplitanje kognicija i afekata na specifičan način prisutno u religijskom kontekstu, rezultirajući holističkim kognitivno-afektivnim "neodoljivim" (eng. *compelling*) iskustvom. U kontekstu istraživanja doživljaja Boga također postoje indikacije koje potvrđuju tezu da se kognitivni i afektivni aspekt doživljaja Boga ne trebaju razdvajati. Tako je istraživanje Jonker i sur. (2008) pokazalo da postoji visoka povezanost između skale za mjerenje svjesnog kognitivnog aspekta i skale za mjerenje svjesnog afektivnog aspekta doživljaja Boga, što sugerira da je riječ o jedinstvenom konstrukt. Zaista, ako pogledamo čestice u upitnicima koji mjere kognitivni i afektivni aspekt doživljaja Boga, postaje jasno da je nemoguće razdvojiti ta dva aspekta u istraživanju ove tematike. Primjerice, ako netko kaže da je Bog "zastrašujuć", on je u jednoj riječi opisao i svoj kognitivni *koncept Boga* (tj. osobine Boga onako kako ga pojedinac zamišlja), ali i svoju *svjesnu percepciju slike Boga* (tj. svoj svjesni osjećaj prema Bogu). Velika većina čestica kojima su se istraživači koristili u upitnicima doživljaja Boga imaju određenu afektivnu boju (npr. Kunkel, Cook, Meshel, Daughtry i Hauenstein, 1999, Spilka i sur., 1964, Vercruyse, 1972).

U našem istraživanju odlučili smo uzeti ove informacije u obzir i u tom smislu koristimo se izrazom *pojam Boga*, pritom misleći na *svjesni kognitivno-afektivni doživljaj Boga*. To također implicira da instrument kojim smo se koristili ne zahvaća (ili bar ne zahvaća u velikoj mjeri) *sliku Boga* (koja je, podsjećamo, nesvjesni afektivni aspekt doživljaja Boga, prema teoriji Rizutto, 1979).

Empirijska istraživanja

Za razliku od navedenih autora koji su uglavnom teorijski promišljali o psihologiji doživljaja Boga, druga struja istraživača prije svega je bila eksploratorno orijentirana. Primjerice, Spilka i sur. (1964), reflektirajući se na Freudove postavke o porijeklu doživljaja Boga, upozorili su na to da prvo treba vidjeti koje su glavne sastavnice doživljaja

Boga, pa tek onda postavljati pitanja o tome kako on nastaje. Tek kad definiramo *sadržaj* kategorija u kojima ljudi razmišljaju o Bogu, moći ćemo se pozabaviti pitanjem kako te kategorije nastaju. Ova struja bavi se prvenstveno obilježjima koje sudionici svjesno pripisuju Bogu, pri tome uglavnom ne razdvajajući afektivne i kognitivne aspekte svjesnog doživljaja Boga, niti vodeći računa o nesvjesnoj slici Boga o kojoj je govorila Rizutto (1979). U tom smislu, smatramo da je valjano reći da većina istraživanja koja proizlaze iz ove perspektive (a koje ćemo opisati), ustvari istražuje gore predstavljeni *svjesni kognitivno-afektivni pojam Boga*.

Jedan od najčešćih načina na koji se provode ovakva istraživanja jest faktorsko-analitički pristup. Istraživači primjenjuju listu određenih riječi ili izraza koji opisuju moguće karakteristike Boga na velik uzorak, pri čemu je zadatak sudionika odrediti koliko zadana riječ ili izraz odgovaraju njegovu doživljaju Boga. Zatim se provodi faktorska analiza na tom nizu izraza kako bi se definirale glavne dimenzije pojma Boga.

Postoje neki nalazi koji su u ovim istraživanjima relativno stabilni. Grimes (2007), sumirajući rezultate ovakvih istraživanja, zaključuje da je pojam Boga multidimenzionalni konstrukt, tj. da većina nalaza sugerira kako ne postoji neki generalni faktor pojma Boga. Što se sadržaja dobivenih dimenzija tiče, u velikom broju ovakvih istraživanja (npr. Spilka i sur., 1964; Gorsuch, 1968; Broughton, 1975; Nelsen, Cheek i Au, 1985) kao primarna dimenzija pojma Boga javlja se faktor koji opisuje "tradicionalno-kršćanske pozitivne osobine" kao što su *tješitelj, pomoć, moćan, strpljiv, topao, prijateljski* i sl. Druga dimenzija koja se često javljala (npr. Spilka i sur., 1964, Gorsuch, 1968, Broughton, 1975) uključivala je "transcendentne osobine". Ta se dimenzija sastojala od izraza koji su opisivali Božju *udaljenost od svijeta, neosobnost, nedostupnost* i sl.

Osim ovih faktora postoje i drugi koji su se pojavljivali u jednim istraživanjima, a u drugima nisu, što je vjerojatno rezultat velikih razlika u općim pristupima, strategijama i kvaliteti različitih istraživanja. Zbog navedenih razlika, često ograničenje ovakvih istraživanja su nepotpune baze izraza u upitnicima o pojmu Boga. Primjerice, upitnici često nisu uključivali izraze koji opisuju negativne karakteristike. Važnost uključivanja negativnih karakteristika u upitnike postaje očita u nalazima Spilke i sur. (1964) i Gorsucha (1968) koji su u svoju bazu izraza uključili i takve izraze (npr. *osvetnički, kažnjavajući, itd.*). Ispostavilo se da ti izrazi tvore zaseban faktor koji uključuje različite negativne osobine, a koji je neovisan o drugim faktorima. Siromaštvo baze izraza očituje se i u

izostavljanju antropomorfnih izraza (kao što su npr. *muško, bradat*, itd.) u istraživanjima pojma Boga. Jedino ovakvo istraživanje koje je unijelo antropomorfne osobine pojma Boga u svoj upitnik bilo je Broughtonovo (1975). U njegovu istraživanju te su osobine tvorile zaseban faktor. Na prvi pogled uključivanje antropomorfnih čestica u upitnike o pojmu Boga može se činiti suvišnim, možda čak i uvredljivim za vjernike. Ipak, čini se da je dobra ideja uključiti ih u upitnik, pogotovo s motrišta Broughtonovih nalaza da rezultat na dimenziji antropomorfnog shvaćanja Boga pokazuje zanimljivu povezanost s nizom varijabli; primjerice, ovakav doživljaj Boga negativno je korelirao s obrazovanjem, socioekonomskim statusom i novčanim prihodima sudionika.

Konačno, valja imati na umu istraživanje Spilke i sur. (1964), koje je pokazalo da se različite dimenzije pojma Boga javljaju na uzorcima koji se međusobno razlikuju po stupnju religioznosti.

Imajući na umu sve ove podatke, kako bismo što bolje ostvarili cilj istraživanja dimenzija pojma Boga na domaćem uzorku, posebnu smo pažnju obratili na 1) prikupljanje čestica i sastavljanje upitnika, imajući u vidu nedostatke dosadašnjih inozemnih istraživanja koja proizlaze iz nepotpunih baza izraza koji opisuju pojam Boga i 2) izbor uzorka, imajući na umu nalaze koji sugeriraju da pri proučavanju strukture pojma Boga valja voditi računa o stupnju religioznosti uzorka.

O povezanosti pojma Boga i ličnosti

Osim strukture pojma Boga, drugi cilj našeg rada bio je opisati odnos različitih dimenzija pojma Boga sa dimenzijama ličnosti.

Postoji velik broj istraživanja odnosa ličnosti i religioznosti, a mnogo ih je provedeno unutar okvira Big Five modela ličnosti (ili *velepetorog modela ličnosti*, kako ga nazivaju hrvatski autori, npr. Mlačić i Šakić, 2008). Zbog tog razloga, kao i zbog činjenice da smo i mi odlučili koristiti taj model, ukratko ćemo ga opisati. Znatno broj psihologa ličnosti slaže se oko postojanja konsenzusa o pet osnovnih dimenzija koje karakteriziraju ljudsku ličnost (Digman, 1990; prema Cortina, Doherty, Schmitt, Kaufman i Smith, 1992; Larsen i Buss, 2008). Prva dimenzija je *ekstraverzija*, koja opisuje koliko je osoba sklona socijalnim interakcijama. Ovakve osobe vole se zabavljati i uživaju u razgovorima. *Emocionalna stabilnost* je dimenzija koja opisuje neuroticizam, odn. stabilnost emocija osobe. Raspoloženje osoba pozicioniranih visoko na emocionalnoj stabilnosti manje je

podložno stresu i varijabilno, u usporedbi s osobama koje su nisko na emocionalnoj stabilnosti. Dimenzija *ugodnosti* opisuje koliko je osoba sklona suradljivosti i izbjegavanju sukoba. Osobe koje su visoko na ugodnosti bit će sklonije dogovornom rješavanju sukoba, dok će osobe niže na ugodnosti biti sklonije agresivnosti. *Savjesnost* opisuje količinu usmjerenosti k cilju i marljivosti. Osobe visoke na savjesnosti uredne su i točne, zbog čega su obično bolje u školi i na poslu (Larsen i Buss, 2008). Posljednji, peti faktor neki nazivaju *otvorenost* (npr. McCrae i John, 1992), a drugi *intelekt* (npr. Goldberg, 1990). Što se neslaganja oko imena petog faktora tiče, neki autori smatraju da su intelekt i otvorenost povezani, ali odvojeni koncepti (npr. McCrae, 1990). Ipak, drugi autori (čije smo mišljenje odlučili prihvatiti) smatraju kako se navedeno neslaganje tiče forme, ali ne i značenja same dimenzije ličnosti (npr. Saucier, 1992), tvrdeći da srž i intelekta i otvorenosti tvore izrazi koji opisuju kreativnost, originalnost i maštovitost (Goldberg, 1992, Hofstee, de Raad i Goldberg, 1991, John, 1990; sve prema Saucier, 1992).

Što se istraživanja religioznosti i navedenih pet dimenzija ličnosti tiče, najčešći nalazi su pozitivna povezanost između opće religioznosti i ugodnosti (npr. Saroglou, 2000, Saroglou i Muñoz-García, 2008, McCollough, Tsang, Brion, 2003, Ulemek, 2010), te pozitivna povezanost između opće religioznosti i savjesnosti (npr. Saroglou, 2000, Saroglou i Muñoz-García, 2008).

Ipak, moramo postaviti pitanje je li konstrukt *religioznosti*, kojim se bavio velik broj dosadašnjih istraživanja povezanosti ličnosti i religioznih varijabli, adekvatan da bi obuhvatio suptilnosti ljudskog religioznog i duhovnog iskustva. Zinnbauer i Pargament (2005) definiraju religioznost kao potragu za svetim (božanskim), koja se odvija u tradicionalnom kontekstu (Zinnbauer i Pargament, 2005). Ipak, moguće je da se ta potraga odvija i izvan tradicionalnog konteksta (što navedeni autori nazivaju *duhovnošću*). Drugim riječima, moguće je da se osoba distancira od tradicionalnog koncepta religije u smislu da ne vjeruje u neke religijske dogme i ne poštuje određene prakse te religije, ali u isto vrijeme zadrži osobnu vjeru u božanstvo. Iz ovoga slijedi kako se neki ljudi mogu smatrati *vjernicima u Boga*, ali se istovremeno ne moraju nužno smatrati *religioznim osobama*. Takve osobe bi postigle niske rezultate na upitniku opće religioznosti, no vjerojatno visok u upitniku koji odražava važnost Boga u njenom životu. Gledano iz ove perspektive, moguće je da bi pojam Boga, kao zaseban psihološki konstrukt, pokazao specifičan i zanimljiv trend korelacija sa velepetorim modelom ličnosti.

Doista, inozemna istraživanja donekle potvrđuju ovu tezu. Ipak, prije nego što ih opišemo, valja imati na umu ograničenja pri zaključivanju o odnosu velepetorog modela ličnosti i pojma Boga iz ovih istraživanja.

Prvo, istraživanja o ovoj temi relativno je malo. Istražujući temu naišli smo na svega četiri istraživanja koja su izravno provjeravala povezanost ličnosti i pojma Boga (Schaap-Jonker i sur., 2002, Eurelings-Bontekoe i sur., 2005, Greenway, Milne i Clarke 2003 i Braam, Mooi, Schaap-Jonker, van Tilburg i Deeg, 2008).

Drugi problem u zaključivanju vezanom uz naš problem proizlazi iz činjenice da se ova istraživanja međusobno znatno razlikuju u operacionalizaciji ličnosti. Primjerice, Schaap-Jonker i sur. (2002) su, sukladno svom problemu koji se bavio prije svega povezanošću patologije ličnosti i pojma Boga, kao mjeru ličnosti uzeli upitnik o poremećajima ličnosti. Slično tome, Greenway i sur. (2003) su ličnost mjerili MMPI-2 upitnikom koji je konstruiran za otkrivanje psihičkih bolesti (Larsen i Buss, 2008). Eurelings-Bontekoe i sur. (2005) su konceptualizaciju ličnosti preuzeli od Cloningera i sur. (1993; prema Eurelings-Bontekoe, 2005). Ta konceptualizacija razlikuje urođene dimenzije temperamenta i dimenzije karaktera koje se razvijaju tijekom života. Jedino istraživanje koje je istraživalo povezanost velikih pet dimenzija ličnosti i pojma Boga bilo je ono Braama i sur. (2008).

Unatoč navedenim razlikama u konceptualizaciji ličnosti, mislimo da je ova istraživanja ipak donekle moguće međusobno uspoređivati. To smatramo na temelju tvrdnji nekih autora da većina upitnika ličnosti obuhvaća upravo temeljnih 5 dimenzija ličnosti velepetorog modela (npr. McCrae i John, 1992), što potvrđuju i neki empirijski nalazi. Primjerice, za nas relevantno istraživanje koje se bavilo povezanostima Cloningerove konceptualizacije ličnosti i velikih pet dimenzija ličnosti (De Fruyt, Van De Wiele i Van Heeringen, 2000) pokazalo je visoke korelacije između velikih pet dimenzija i Cloningerovih dimenzija temperamenta i karaktera. Također, Cortina i sur. (1992) u svom su istraživanju zaključili kako MMPI omogućuje adekvatno mjerenje emocionalne stabilnosti, ekstraverzije i savjesnosti. Iako ovo ne znači da instrumenti namijenjeni jednoj odnosno drugoj konceptualizaciji ličnosti mjere u potpunosti iste konstrukte, rezultati ovih istraživanja upućuju na to da je preklapanje između modela znatno. Iz tog kuta gledano, moguće je (u ograničenoj mjeri) zaključivati o povezanosti pojma Boga s modelom velikih pet dimenzija ličnosti na temelju istraživanja koja su koristila drukčiju konceptualizaciju

ličnosti.

Zadnje ograničenje proizlazi iz toga što su navedena istraživanja uglavnom uzimala u obzir pozitivnu i negativnu dimenziju poimanja Boga, pri tome zanemarujući postojanje drugih dimenzija koje su pokazali rezultati faktorsko-analitičkih istraživanja. U tom smislu iz ovih se istraživanja može zaključivati jedino o povezanosti velepetorog modela s pozitivnim, odn. negativnim doživljavanjem Boga.

Imajući na umu navedene probleme, iz ovih se istraživanja mogu izvući dva generalna zaključka.

Prvo, u svakom istraživanju koje je koristilo instrumente za dijagnozu psihičkih poteškoća, negativan doživljaj Boga (viđenje Boga kao kažnjavajućeg, okrutnog, itd.) pozitivno je korelirao sa izraženosti patoloških osobina ličnosti. U istraživanju Braama i sur. (2008) takvo poimanje Boga koreliralo je sa neuroticizmom, koji je također povezan sa različitim psihopatološkim simptomima (Larsen i Buss, 2008). Ovi nalazi sugeriraju *postojanje negativne povezanosti između emocionalne stabilnosti* (čiji je drugi pol neuroticizam) *i negativnog doživljaja Boga*.

Drugo, istraživanje koje je najbližije našem (u smislu da istražuje povezanost pojma Boga i velikih pet dimenzija ličnosti; Braam i sur., 2008) otkrilo je *pozitivan odnos između pozitivnog doživljaja Boga* (Bog kao podupirući) *i ugodnosti*. Rezultati Eurelings-Bontekoe i sur. (2005) donekle podupiru ovaj nalaz: kod njih je dimenzija suradljivosti (iz modela Cloningera i sur., 1993; prema Eurelings-Bontekoe, 2005), koja je od svih dimenzija velepetorog modela ličnosti najbližija dimenziji ugodnosti (De Fruyt i sur., 2000) također pozitivno korelirala s pozitivnim viđenjem Boga. Braam i sur. (2008) komentiraju kako se njegov nalaz uklapa u širu perspektivu već navedenih različitih istraživanja religioznosti i ličnosti, koja pokazuju visoke korelacije između opće religioznosti i dimenzije ugodnosti (Saroglou, 2000, Saroglou i Muñoz-García, 2008, McCollough, Tsang, Brion, 2003, Ulemek, 2010).

Osim ova dva zaključka koji proizlaze iz izravnih istraživanja odnosa pojma Boga i ličnosti, želimo predložiti i treću moguću povezanost koja proizlazi iz šireg okvira istraživanja religioznosti i ličnosti. Naime, dva istraživanja su zabilježila pozitivnu korelaciju dimenzije otvorenosti prema novim iskustvima sa otvorenom religioznošću i duhovnošću (Saroglou, 2000, Saroglou i Muñoz-García, 2008). Već je spomenuto kako Zinnbauer i Pargament (2005) duhovnost definiraju kao potragu za svetim koja se, za

razliku od religioznosti, ne odvija nužno u tradicionalnom kontekstu. Takva vrsta religijskog svjetonazora svojim uvjerenjima pristupa kao fleksibilnijima i općenito otvorenijim. Možemo pretpostaviti da osobe sa ovakvom vrstom religioznosti imaju i nešto manje "krut" pojam Boga, što bi odgovaralo dimenziji koja uključuje *transcendentne osobine Boga* (tj. kao neshvatljivog, misterioznog, itd.) koju smo već spomenuli kao jednu od najčešće zabilježenih dimenzija pojma Boga u faktorsko-analitičkim istraživanjima. Iako nam nije poznato niti jedno istraživanje koje se izravno bavilo povezanošću ovakvog poimanja Boga sa velepetorim modelom ličnosti, na temelju navedenih istraživanja otvorene religioznosti i ličnosti smatramo da bi dimenzija koja odražava *doživljaj Boga kao transcendentnog mogla biti pozitivno povezana sa dimenzijom otvorenosti* (i intelekta, budući da smo prihvatili navedeno mišljenje kako su otvorenost i intelekt u srži slične dimenzije ličnosti; Saucier, 1992).

PROBLEMI I HIPOTEZE

Prvi problem i hipoteza

Prvi problem našeg istraživanja bio je istražiti faktorsku strukturu pojma Boga na domaćem religioznom uzorku. Religiozni uzorak izabrali smo zbog rezultata Spilke i sur. (1964) koji ukazuju na različitu strukturu pojma Boga s obzirom na religioznost uzorka. Budući da je problem bio eksploratorno, a ne konfirmatorno orijentiran, nismo krenuli sa mnogo konkretnih očekivanja. Ipak, imajući na umu istraživanja koja upućuju na multidimenzionalnost pojma Boga, kao i konzistentnost nekih prijašnjih rezultata glede sadržaja dimenzija pojma Boga, postavili smo hipotezu da će se pojam Boga javiti kao multidimenzionalni konstrukt, a među faktorima će se javiti 1) *tradicionalno-kršćanska pozitivna dimenzija pojma Boga*, 2) *negativna dimenzija pojma Boga* i 3) *transcendentna dimenzija pojma Boga*.

Drugi problem i hipoteze

Drugi problem bio je istražiti povezanost dimenzija pojma Boga i velepetorog modela ličnosti. Na temelju dosadašnjih istraživanja postavili smo sljedeće hipoteze:

- 1) Ugodnost će pokazati pozitivnu povezanost sa tradicionalno-kršćanskom pozitivnom dimenzijom pojma Boga.

- 2) Emocionalna stabilnost će pokazati negativnu povezanost sa negativnom dimenzijom pojma Boga;
- 3) Intelekt će pokazati pozitivnu povezanost sa transcendentnom dimenzijom pojma Boga.

Što se tiče ostalih dimenzija pojma Boga, o njihovoj povezanosti s velikih pet dimenzija ličnosti nismo postavili direktivne hipoteze, već smo se njima bavili eksploratorno.

METODA

Iako je u opisu metodologije psiholoških istraživanja uvriježeno započeti s opisom uzorka, u ovom smo radu odlučili prvo opisati instrumente. Ovu smo odluku donijeli jer je konačna struktura uzorka bila ovisna o rezultatima u nekoliko varijabli, te smatramo da je bolje prvo opisati te varijable.

Instrumenti

Upitnik o pojmu Boga.

S ciljem dobivanja metodološki korektnog empirijskog odgovora na postavljene probleme, kreirali smo Upitnik o pojmu Boga (UPB, v. Prilog 1).

Izraze uvrštene u UPB prikupili smo u tri faze tijekom posebnog predistraživanja:

1) Primjenom upitnika otvorenog tipa na uzorku od 27 ljudi ravnomjerno raspoređenih po dobnim skupinama (<18 godina, 18-25 godina, 26-40 godina, 41> godina), spolu, stručnoj spremi (osnovnoškolci/srednjoškolci, SSS, VSS) i religioznosti (vjernici, ateisti). Pitali smo ih da nabroje 10 karakteristika Boga onako kako ga oni razumiju i doživljavaju. Bilo je naglašeno da pri tome nije važno vjeruju li u Boga ili ne. Uključivanjem ateista htjeli smo ispraviti mogući nedostatak dosadašnjih istraživanja, koja su se pri konstrukciji upitnika koristila isključivo religioznim izvorima. Vjerojatno zbog toga je naš upitnik imao nešto veći broj negativnih čestica, kao i čestica koje negiraju postojanje božanskog, u usporedbi s drugim upitnicima.

2) Konzultiranjem stručnjaka za ovo područje – dva svećenika koji su ujedno i psiholozi. Pitali smo ih koje bi izraze bilo dobro uvrstiti u upitnik koji bi ispitivao individualne razlike u pojmu Boga.

3) Usporedbom izraza dobivenih u koracima a) i b) s već postojećim inozemnim upitnicima o pojmu Boga. Cilj je bio utvrditi ima li u već postojećim upitnicima izraza koji bitno semantički odstupaju od izraza što smo ih mi prikupili.

Ovom metodom prikupili smo 151 izraz, te smo ih uz pomoć jezičnog stručnjaka sveli na 59 nešto uopćenijih izraza (markera) koji su kao čestice uvršteni u UPB. U UPB-u su sudionici odgovarali na skali od 1 (uopće ne odgovara) do 4 (u potpunosti odgovara) u kojoj mjeri određeni izraz odgovara njihovom pojmu Boga,

IPIP 50S (International Personality Item Pool 50S)

Hrvatski prijevod kraće verzije Goldbergovog (1999) upitnika IPIP koji mjeri velepetori model ličnosti: ekstraverziju, ugodnost, emocionalnu stabilnost, savjesnost i intelekt (Mlačić i Goldberg, 2007). Sastoji se od 50 čestica pozitivnog i negativnog smjera, a svaku dimenziju ličnosti mjeri po 10 čestica. Zadatak je sudionika procijeniti koliko se pojedina izjava odnosi na njega na skali od 1 (posve netočno) do 5 (u potpunosti točno). Istraživanja na hrvatskim uzorcima (npr. Mlačić i Goldberg, 2007, Ulemek, 2010) pokazuju koeficijente pouzdanosti dovoljno visoke za istraživačke svrhe (α za sve dimenzije ličnosti je varirao od min. .75 do max .93), kao i potvrdu pretpostavljene pet-faktorske strukture ovog upitnika.

Važnost Boga.

U svrhu mjerenja subjektivne važnosti Boga, sudionicima smo postavili pitanje "Koliko je za Vas osobno Bog važan u životu?". Sudionici su odgovarali na skali od 1 (u potpunosti nevažan) do 4 (iznimno važan).

Samoprocjena religioznosti.

U svrhu mjerenja stupnja religioznosti, zamolili smo sudionike da procjene svoju religioznost na skali od 1 (u potpunosti nereligiozna osoba) do 5 (u potpunosti religiozna osoba).

Uzorak

Istraživanje smo proveli na zagrebačkim srednjoškolcima (N = 428, 192 učenika i 235 učenica) jer su oni bili jedina populacija dovoljno slična općoj populaciji, a koja je bila dostupna za grupnu primjenu instrumenata. Željeli smo da mogućnost generalizacije nalaza bude što veća za opću populaciju, pa smo upitnik primijenili isključivo na starijim

srednjoškolcima (3. i 4. razred) i u različitim vrstama škola: trima gimnazijama (N = 237), jednoj tehničkoj školi (N = 118), i jednoj umjetničkoj školi (N = 72). Također, imajući na umu rezultate koji ukazuju da se različite dimenzije pojma Boga javljaju u uzorcima različitim po religioznosti, naš ciljani uzorak istraživanja bili su isključivo *religiozni* srednjoškolci. Zato smo istraživanje proveli na vjeroučenicima. Četvrtina od pohađatelja vjeronauka nije odgovarala našim kriterijima za minimalni stupanj religioznosti, koji je bio procijenjen na osnovi odgovora na pitanja o važnosti Boga i stupnju osobne religioznosti. Sve koji su na pitanje o važnosti Boga odgovorili vrijednostima manjim od 3 (*uglavnom važan*), a na pitanje o stupnju osobne religioznosti odgovorili vrijednostima manjim od 3 (*niti religiozna niti nereligiozna osoba*), isključili smo iz daljnje obrade. Isto smo učinili sa sudionicima koji su na UPB i IPIP 50S propustili odgovoriti na više od 5 čestica.

Tako smo analize proveli na ukupno 318 vjeroučenika (124 učenika i 194 učenice). U konačnom uzorku bilo je 201 gimnazijalaca (58 učenika i 143 učenice), 77 polaznika tehničke škole (59 učenika i 18 učenica) i 40 pohađatelja umjetničke škole (7 učenika i 33 učenice). Prosječna dob ovog uzorka bila je 18.2 godina (SD = 0.69).

Postupak

Upitnik je primijenjen grupno, po razredima, kao dio školskog sata. Autor je primjenjivao upitnik na satima vjeronauka tijekom školskog tjedna, u jutarnjim i popodnevnim turnusima, ovisno o školi i razredu, tijekom veljače i ožujka 2012. godine. Primjena je trajala otprilike 20 minuta. U verbalnoj uputi je bilo naglašeno da se u upitniku ne ispituje znanje o tome kakav je Bog u smislu vjeronaučnog gradiva i teološkog znanja, već se istražuje pojedinčev osobni doživljaj. Naglašeno je kako je upitnik anonimn i zamolili smo sudionike da budu iskreni u svojim odgovorima.

REZULTATI

Prije daljnje obrade, isključili smo 2 čestice iz upitnika o pojmu Boga na koje velik broj sudionika nije odgovorio: čestice *aseksualan* (na koju 16 sudionika nije odgovorilo) i *paradoksalan* (na koju 29 sudionika nije odgovorilo). Pretpostavljamo da sudionici nisu odgovorili jer nisu znali značenje tih riječi: tijekom provedbe istraživanja učenici su vrlo često pitali što znače te dvije čestice. Konačan omjer čestica naspram sudionika bio je veći

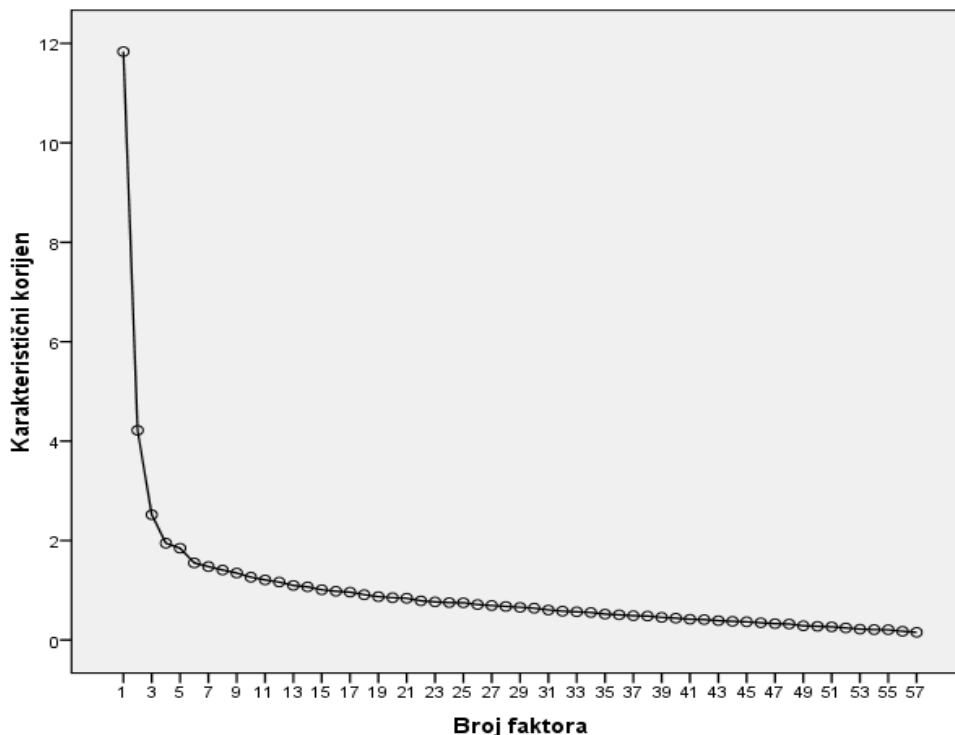
od 1:5, koji za faktorsku analizu preporučuju Gorsuch, 1983 i Hatcher, 1994 (sve prema Osborne i Costello, 2004).

Iako podaci koje smo prikupili pomoću UPB-a i IPIP 50S uglavnom nisu zadovoljavali kriterije za normalnost distribucije*, prihvatili smo sugestije iz Normanovog (2010) članka, u kojem detaljno opisuje kako upotreba parametrijskih testova daje valjane rezultate i na podacima koji nisu normalno distribuirani. Zbog toga smo, s ciljem odgovora na probleme proveli parametrijske analize unatoč distribucijama koje nisu bile normalne.

Analiza Upitnika o pojmu Boga

Prije same faktorske analize UPB-a, njegove čestice smo podvrgnuli Bartlettovom testu sfericiteta i Kaiser-Meyer-Olkinovoj mjeri. Rezultati su upućivali na to da su podaci prikladni za faktorsku analizu (za Bartlettov test, $\chi^2 = 5806.786$, $p < 0.001$, $N = 318$; za Kaiser-Meyer-Olkinovu mjeru, $KMO = 0.842$). Metoda ekstrakcije kojom smo se koristili bila je metoda glavnih osi. Ovu metodu ekstrakcije upotrijebili smo prema sugestijama Costello i Osborne (2005), koji preporučuju ovu metodu za faktorsku analizu varijabli koje ne zadovoljavaju pretpostavku o multivarijantnoj normalnosti (što je slučaj s varijablama u UPB-u). Interpretirajući scree-plot (Slika 1.), odlučili smo zadržati pet faktora koji su objašnjavali ukupno 39.47% varijance. Karakteristični korijeni i postotak objašnjene varijance prvih 8 faktora prikazani su u Prilogu 2.

* Normalnost distribucija skala IPIP 50S i UPB smo testirali Shapiro-Wilk testom. Po ovom kriteriju, samo su savjesnost (S - W = .993, df = 313, p = .15) i emocionalna stabilnost (S - W = .993, df = 313, p = .15) bile normalno distribuirane. Distribucija intelekta je marginalno, no svejedno značajno odudarala od normalne (S - W = .991, df = 313, p = .46). Rezultati Shapiro-Wilk testa za ostale varijable ukazuju da distribucije ovih varijabli bitno odudaraju od normalne (vrijednost S - W je varirala od .810 do .984, za sve df = 313, p < .002).



Slika 1. Grafički prikaz distribucije karakterističnih korijena za pojedine faktore dobiven faktorskom analizom upitnika o pojmu Boga (N=318).

Očekujući međusobno povezane faktore, prvotno smo proveli kosokutnu rotaciju Direct Oblimin, no ona i ortogonalna Varimax rotacija dale su gotovo identične rezultate. Analizirali smo rezultate dobivene Varimax rotacijom zbog veće jednostavnosti. Faktorska opterećenja pojedinih čestica prikazana su u Prilogu 3. Glavni rezultati ove analize upućuju na postojanje osnovnih pet dimenzija unutar UPB-a, koje možemo interpretirati kao: 1) *tradicionalno-kršćansku pozitivnu dimenziju pojma Boga*; 2) *negativnu dimenziju pojma Boga*; 3) *transcendentnu dimenziju pojma Boga*; 4) *razigranu dimenziju pojma Boga* i 5) *antropomorfnu dimenziju pojma Boga*.

Prema rezultatima faktorske analize formirane su skale za svaku od dimenzija. Kriterij za uvrštavanje čestice na skalu pojedine dimenzije bio je da na tom faktoru ima opterećenje veće od 0.4, a na niti jednom drugom veće od 0.3. Ovakav stroži kriterij za uvrštavanje čestica upotrijebili smo radi sadržajne čistoće pojedine skale. Prema tim kriterijima, u skalu koja uključuje tradicionalno-kršćansko pozitivne izraze pripisane Bogu (*skala TK*), uključeni su izrazi: *nada, sreća, sigurnost, utjeha, dobar, prijatelj, nježnost, otac, mudar, ljubav, stvoritelj, sveprisutan, pravedan, istina, milosrdan, vjeran, svet, gospodar svijeta, otkupitelj, iznad stvorenja i svijeta, vječan, posjeduje razum, besmrtn,*

brat i *smiren*; u skalu koja uključuje negativne izraze pripisane Bogu (*skala NB*), uključeni su izrazi: *agresivan*, *arogantan*, *okrutan*, *neodgovoran*, *krut*, *sebičan*, *kukavički*, *osvetoljubiv* i *precijenjen*; u skalu koja uključuje transcendentne izraze pripisane Bogu (*skala TB*), uključeni su izrazi: *izvan prostora i vremena*, *misteriozan*, *neshvatljiv* i *biće koje nema tijelo*. U skalu koja uključuje razigrane osobine pripisane Bogu (*skala RB*), uključeni su izrazi: *ima smisao za igru*, *ima smisao za humor* i *djetinjast*. Konačno, u skalu uključuje antropomorfne izraze pripisane Bogu (*skala AB*), uključeni su izrazi: *star*, *bradat* i *u bijeloj odjeći*.

Alfa koeficijenti unutarnje konzistencije iznose: za TK, $\alpha = .919$; za NB, $\alpha = .747$; za TB, $\alpha = .562$; za RB, $\alpha = .727$ i za AB, $\alpha = .626$. Ove pouzdanosti pokazuju veličine dostatne za svrhe istraživanja koja su u ranim fazama (Nunnally, 1976; prema Shamdasani, Ong Chon-Lin i Richmond, 1993), kao što je ovo. Razlike između veličina navedenih α koeficijenata pouzdanosti (osobito između α_{TK} i ostalih) vjerojatno su rezultat broja čestica koje tvore pojedini faktor. Vidjeli smo kako je broj čestica koje tvore TK bitno veći od broja čestica koje tvore druge faktore. Prosječne interkorelacije između čestica pojedine skale iznosile su: za TK, $\bar{r}_{ij} = .35$; za NB, $\bar{r}_{ij} = .27$; za TB, $\bar{r}_{ij} = .25$; za RB, $\bar{r}_{ij} = .47$; za AB, $\bar{r}_{ij} = .36$.

Jesu li ovako konstruirane skale valjane za mjerenje dimenzija pojma Boga dobivenih faktorskom analizom provjerili smo koreliranjem rezultata sudionika na pojedinoj skali sa faktorskim bodovima koje su ostvarili na pojedinom faktoru. Ove korelacije ($r_{F1TK} = .97$, $p < .01$; $r_{F2NB} = .93$, $p < .01$; $r_{F3TB} = .84$, $p < .01$; $r_{F4RB} = .93$, $p < .01$, $r_{F5AB} = .91$, $p < .01$) potvrdile su prikladnost konstruiranih skala. U daljnjim analizama koristili smo rezultate na ovim skalama.

U Tablici 1 prikazane su interkorelacije skala Upitnika o pojmu Boga.

Tablica 1

Interkorelacije skala Upitnika o pojmu Boga (UPB) (N=318).

	TK	NB	TB	RB	AB
TK	1	-.41**	.10	.26**	.13*
NB		1	.16**	.03	.12*
TB			1	.14*	.07
RB				1	.23**
AB					1

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: TK = skala tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga; NB = skala negativne dimenzije pojma Boga; TB = skala transcendentne dimenzije pojma Boga; RB = skala razigrane dimenzije pojma Boga; AB = skala antropomorfne dimenzije pojma Boga..

Iz Tablice 1 vidljivo je da, iako smo skale stvorili prema rezultatima dobivenim ortogonalnom Varimax rotacijom (što rezultira nepovezanim faktorima), naše skale su uglavnom povezane. To pogotovo vrijedi za negativnu povezanost TK i NB. Ipak, na temelju rezultata faktorske analize, kao i zbog toga što smo procijenili da korelacije nisu bile dovoljno visoke za zaključak o iznimno izraženom preklapanju skala, odlučili smo koristiti ovako definirane skale kao razdvojene.

U Tablici 2 pokazani su osnovni statistički pokazatelji dobivenih skala UPB-a.

Tablica 2

Aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimalne i maksimalne postignute vrijednosti, broj čestica i interni koeficijenti pouzdanosti na svakoj od skala Upitnika o pojmu Boga (N=313).

	M	SD	Min. postignuta vrijednost	Max. postignuta vrijednost	Broj uvrštenih čestica	α koeficijenti pouzdanosti
TK	3.7	0.32	1.8	4	25	.92
NB	1.3	0.32	1	2.8	9	.75
TB	2.9	0.66	1	4	4	.56
RB	2.0	0.78	1	4	3	.73
AB	2.5	0.87	1	4	3	.63

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: TK = skala tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga; NB = skala negativne dimenzije pojma Boga; TB = skala transcendentne dimenzije pojma Boga; RB = skala razigrane dimenzije pojma Boga; AB = skala antropomorfne dimenzije pojma Boga..

U Tablici 2 uočljivo je da je su prosječni rezultati dobiveni na našem uzorku relativno visoko pozicionirani na TK skali UPB-a, a relativno nisko na skali NB, kao i da su navedene skale jedine u kojima nije došlo do maksimalnog mogućeg raspona.

U Prilozima smo izvijestili i o razlikama između skala UPB-a s obzirom na spol (Prilog 4), i odnosima skala UPB-a sa česticama o religioznosti i važnosti Boga (Prilog 5).

Analiza IPIP 50S

Alfa koeficijenti pouzdanosti za skale IPIP 50S su: za ekstraverziju $\alpha = .77$; za ugodnost $\alpha = .77$; za savjesnost $\alpha = .73$; za emocionalnu stabilnost $\alpha = .87$; za intelekt $\alpha = .74$. Ovi koeficijenti pouzdanosti nešto su niži od onih koje su pokazala dosadašnja domaća istraživanja koja su se služila istim upitnikom (Ulemek, 2010, Mlačić i Goldberg, 2007), ali su svejedno dovoljno visoki za upotrebu u istraživačke svrhe.

U Tablici 3 prikazane su interkorelacije dimenzija ličnosti koje mjeri IPIP 50S.

Tablica 3
Interkorelacije skala dimenzija ličnosti IPIP 50S (N=313).
Ekstraverzija Ugodnost Savjesnost Emocionalna stabilnost Intelekt

	Ekstraverzija	Ugodnost	Savjesnost	Emocionalna stabilnost	Intelekt
Ekstraverzija	1	.11*	.05	.22**	.35**
Ugodnost		1	.22**	-.17**	.27**
Savjesnost			1	.15*	.07
Emocionalna stabilnost				1	.07
Intelekt					1

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Iako bi dimenzije velepetorog modela ličnosti teoretski trebale biti nepovezane, vidimo da kod nas većina ovih dimenzija međusobno korelira, pri čemu je naročito izražena pozitivna korelacija ekstraverzije sa intelektom. Ipak, treba imati na umu da ove povezanosti nisu neobičan nalaz: naši rezultati slični su u onima većine drugih istraživanja koja su uzimala u obzir ove interkorelacije (prikazano u metaanalizi van der Linden, te Nijenhuis, Bakker, 2010).

U Tablici 4 prikazani su osnovni statistički pokazatelji svih dimenzija ličnosti koje mjeri IPIP 50S.

Tablica 4
Aritmetičke sredine, standardne devijacije, minimalne i maksimalne postignute vrijednosti na svakoj od skala IPIP 50S. (N = 313).

	M	SD	Min. postignuta vrijednost	Max. postignuta vrijednost
Ekstraverzija	3.5	0.59	1.5	5
Ugodnost	3.8	0.54	1.8	4.9
Savjesnost	3.4	0.62	1.5	4.9
Emocionalna stabilnost	3.1	0.74	1.1	5
Intelekt	3.6	0.53	2.3	4.9

U Tablici 4 vidimo kako su naši sudionici relativno visoko na većini dimenzija ličnosti koje mjeri IPIP 50S, a potovo na dimenziji ugodnosti.

Povezanosti skala UPB-a i IPIP 50S

Proveli smo pet multiplih regresijskih analiza u kojima su dimenzije velepetorog modela ličnosti bile prediktori, a pojedina dimenzija pojma Boga kriterij. Rezultati ovih analiza prikazani su u tablicama 5, 6, 7, 8 i 9.

Tablica 5
Multipla regresijska analiza odnosa dimenzija ličnosti iz IPIP 50S i tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga (TK) (N = 313).

	β	r
Ekstraverzija	-.11	-.03
Ugodnost	.32**	.33**
Savjesnost	-.02	.06
Emocionalna stabilnost	-.02	-.06
Intelekt	.11	.15**

R = .349; korigirani R² = .108**

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: β = vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; r = bivarijatna korelacija između TK i pojedine dimenzije ličnosti; R = koeficijent multiple korelacije; korigirani R² = korigirani koeficijent multiple determinacije.

U Tablici 5 vidimo da velikih pet dimenzija ličnosti statistički značajno predviđaju rezultate na skali TK, objašnjavajući 10.8% varijance. Također vidimo kako su na bivarijatnoj razini bile značajne korelacije između ugodnosti i TK, te intelekta i TK, dok u kompleksnijem modelu multiple regresije samo ugodnost nastavlja značajno predviđati

rezultate na TK.

Tablica 6
Multipla regresijska analiza odnosa dimenzija ličnosti iz IPIP 50S i negativne dimenzije pojma Boga (NB) (N = 313).

	β	r
Ekstraverzija	.06	.05
Ugodnost	-.23**	-.22**
Savjesnost	-.07	-.13*
Emocionalna stabilnost	-.03	.02
Intelekt	.05	-.00

R = .252; korigirani R² = .048**

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: β = vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; r = bivarijatna korelacija između NB i pojedine dimenzije ličnosti; t = vrijednost t-testa; R = koeficijent multiple korelacije; korigirani R² = korigirani koeficijent multiple determinacije.

U Tablici 6 vidimo da velikih pet dimenzija ličnosti značajno predviđaju rezultate na skali NB, objašnjavajući 4.8% varijance. Na bivarijatnoj razini vidimo kako ugodnost i savjesnost negativno koreliraju sa NB, dok u kompleksnijem modelu multiple regresije samo ugodnost predviđa NB.

Tablica 7
Multipla regresijska analiza odnosa dimenzija ličnosti iz IPIP 50S i transcendentne dimenzije pojma Boga (TB) (N = 313).

	β	r
Ekstraverzija	-.09	.01
Ugodnost	.03	.03
Savjesnost	-.17*	-.13*
Emocionalna stabilnost	-.07	.04
Intelekt	.21**	.18**

R = .245; korigirani R² = .045**

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: β = vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; r = bivarijatna korelacija između TB i pojedine dimenzije ličnosti; R = koeficijent multiple korelacije; korigirani R² = korigirani koeficijent multiple determinacije.

U Tablici 7 vidimo da velikih pet dimenzija ličnosti statistički značajno predviđaju rezultate na skali TB, objašnjavajući 4.5% varijance. I na bivarijatnoj i multivarijatnoj razini, savjesnost je pokazala negativnu povezanost, a intelekt pozitivnu povezanost sa TB.

Tablica 8

Multipla regresijska analiza odnosa dimenzija ličnosti iz IPIP 50S i razigrane dimenzije pojma Boga (RB) (N = 313).

	β	r
Ekstraverzija	-.14*	-.06
Ugodnost	-.03	-.00
Savjesnost	-.03	-.01
Emocionalna stabilnost	.04	.02
Intelekt	.23**	.17**
R = .218; korigirani R ² = .032*		

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: β = vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; r = bivarijatna korelacija između RB i pojedine dimenzije ličnosti; R = koeficijent multiple korelacije; korigirani R² = korigirani koeficijent multiple determinacije.

U Tablici 8 vidimo da velikih pet dimenzija ličnosti statistički značajno predviđaju rezultate na skali RB, objašnjavajući 3.2% varijance. Ekstraverzija je negativno predviđala RB samo na multivarijatnoj razini, dok je intelekt pokazao pozitivnu povezanost sa RB i na bivarijatnoj i multivarijatnoj razini. Po svoj prilici, značajna vrijednost β za ekstraverziju u predviđanju RB je posljedica supresorskog efekta (tome u prilog ide činjenica da intelekt i ekstraverzija značajno pozitivno koreliraju, v. Tablicu 3), što znači da je povezanost između ekstraverzije i pojma razigranog Boga ustvari statistički artefakt povezanosti ekstraverzije i intelekta. Zato se na ovaj rezultat nećemo osvrnuti u raspravi.

Tablica 9

Multipla regresijska analiza odnosa dimenzija ličnosti iz IPIP 50S i antropomorfne dimenzije pojma Boga (AB) (N = 313).

	β	r
Ekstraverzija	.01	.00
Ugodnost	-.01	.03
Savjesnost	.06	.05
Emocionalna stabilnost	-.06	-.05
Intelekt	.02	.03
R = .083; korigirani R ² = -.009		

Napomena: * = $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: β = vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta; r = bivarijatna korelacija između AB i pojedine dimenzije ličnosti; R = koeficijent multiple korelacije; korigirani R² = korigirani koeficijent multiple determinacije.

U Tablici 9 vidimo da velikih pet dimenzija ličnosti ne predviđaju rezultate na skali AB statistički značajno. Niti jedna od dimenzija ličnosti nije povezana sa ovom dimenzijom pojma Boga.

RASPRAVA

Raspravu ćemo podijeliti u tri dijela: prvi dio će se baviti odgovorom na prvi problem, koji je bio definirati osnovne dimenzije pojma Boga na našem uzorku. Drugi dio rasprave bavit će se drugim problemom, tj. odnosima dimenzija pojma Boga sa velepeterim modelom ličnosti. U zadnjem dijelu osvrnut ćemo se na ograničenja istraživanja i na naše rezultate iz šire perspektive.

Dimenzije pojma Boga

Prvi je problem bio definirati osnovne dimenzije pojma Boga na domaćem religioznom uzorku. Iako je istraživanje bilo prije svega eksploratorno, ipak smo na temelju prethodnih istraživanja postavili višedijelnu hipotezu.

Hipoteza koju smo postavili prvenstveno se odnosila na multidimenzionalnu strukturu pojma Boga. Budući da je faktorska analiza upitnika o pojmu Boga otkrila ukupno 5 faktora, možemo smatrati da smo potvrdili ovaj dio hipoteze. Navedeni faktori objašnjavali su ukupno 39% ukupne varijance. Ova količina objašnjene varijance pokazuje da se velik dio inter-individualnih razlika našeg uzorka u pojmu Boga može objasniti dobivenim faktorima. Pet faktora koje smo dobili većinom su u skladu sa onima dobivenim u stranim istraživanjima.

Nadalje, sukladno hipotezi, među rezultatima se javila tradicionalno-kršćanska pozitivna dimenzija pojma Boga. Ovaj faktor bio je prvi i dominantni faktor u našem upitniku. Slična dimenzija pojavila se u radovima Spilke i sur. (1964), Gorsuchovom (1968), Broughtonovom (1975), Nelsena i sur. (1985) i Jonker i sur. (2008), a opisuje moćnog, ali u isto vrijeme nježnog Boga koji se brine za ljude. Vidjeli smo da je naš uzorak sklon ovakvom poimanju Boga, što je očekivano s obzirom na to da su ove analize rađene na selekcioniranom religioznom uzorku.

Nadalje, očekivali smo da će se pojaviti i negativna dimenzija pojma Boga, što se i obistinilo. Ova dimenzija sastojala se od niza različitih negativnih osobina kao što su agresivnost, kukavičluk, okrutnost, itd. Dimenzija koja odražava negativne osobine pripisane Bogu se, osim u našem istraživanju, pojavila i u istraživanjima Spilke i sur. (1964), Gorsucha (1968) i Kunkela i sur. (1999). Rezultati su pokazali da naš uzorak nije sklon ovako poimati Boga, što je i očekivano, budući da je analiza provedena na visoko

religioznom uzorku. Uzevši u obzir niske rezultate većine sudionika na ovoj skali, kao i njen sadržaj koji uključuje širok spektar različitih (čak i teško spojivih) negativnih osobina, čini se da rezultati na ovoj skali odražavaju mišljenje sudionika prije o tome kakav Bog *nije* nego kakav Bog *jest*. Sličan zaključak izveli su Spilka i sur. (1964) suočivši se sa ovakvom dimenzijom pojma Boga koja se javila na izrazito religioznom uzorku. Na manje religioznom uzorku (koji bi vjerojatno imao manje pozitivni pojam Boga), moguće je da bi došlo do distinkcije različitih (i ne toliko općenitih) dimenzija koje opisuju negativni aspekt pojma Boga.

Konačno, pojavila se i predviđena transcendentna dimenzija pojma Boga. Slična dimenzija do sad se pojavila u istraživanjima Spilke i sur. (1964), Gorsucha (1968), Broughtona (1975) i Kunkela i sur. (1999). Ova dimenzija opisuje Boga koji je izvan materijalnog svijeta i nespoznatljiv. Naši rezultati upućuju na to da je većina sudionika nešto sklonija poimati Boga kao transcendentnog nego imanentnog.

Nadalje, pojavile su se i dvije druge dimenzije pojma Boga, koje nismo predvidjeli. Za razliku od prethodno opisanih, ove dvije dimenzije nisu se javljala tako često u prijašnjim istraživanjima. Što se tiče faktora koji smo interpretirali kao razigranu dimenziju pojma Boga, on se, prema našem znanju, prvi puta pojavio u ovom istraživanju. To je vjerojatno zbog toga što druga istraživanja koja su se koristila faktorskom analizom u istraživanju pojma Boga uglavnom nisu uključivala izraze koji bi mogli tvoriti ovu dimenziju. Ova dimenzija opisuje djetinjastog Boga koji ima smisao za igru i humor. Rezultati su pokazali kako naš uzorak nije pretjerano sklon doživjeti Boga na ovaj način. S obzirom na to da dosadašnja istraživanja nisu pronašla ovakvu dimenziju doživljaja Boga, svakako bi bilo zanimljivo vidjeti bi li se ona replicirala na drukčijim uzorcima.

Što se tiče posljednje, dimenzije koja uključuje antropomorfne izraze pripisane Bogu - sličan faktor se do sada javio jedino u Broughtonovom (1975) istraživanju, a opisuje Boga koji ima ljudske osobine: bradat, star i u bijeloj odjeći. Ova dimenzija uključuje elemente pojma Boga koji su često predstavljeni u klasicima vizualne kršćanske umjetnosti (npr. u Michelangelovom poznatom djelu Stvaranje Adama). Zanimljivo je da je naš uzorak u cjelini relativno neopredijeljen s obzirom na prihvaćanje ove dimenzije pojma Boga. Čini se da je broj sudionika koji razmišljaju o Bogu kao antropomorfnom biću i onih koji odbijaju takav pojam Boga podjednak. Slično je stanje u svom istraživanju otkrio Broughton (1975) na uzorku američkih protestanata.

Većina navedenih dimenzija pojma Boga (izuzev razigrane dimenzije) već je prije dobivena u stranim istraživanjima. To sugerira generalnu stabilnost ovih dimenzija. Čini se da je dimenzija koja uključuje tradicionalno-kršćanske pozitivne osobine pripisane Bogu općenito najstabilniji nalaz ovakvih (uglavnom zapadnjačkih) istraživanja, što se vjerojatno može pripisati utjecaju judeo-kršćanske kulture koja promovira ovakvu viziju Boga.

Odnos dimenzija pojma Boga i velepetorog modela ličnosti

Drugi problem našeg istraživanja bio je provjeriti povezanost velepetorog modela ličnosti s dimenzijama pojma Boga.

Prvu hipotezu postavili smo na temelju dva istraživanja čiji su rezultati upućivali na pozitivan odnos između ugodnosti i tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga (Braam i sur., 2008 i Eurelings-Bontekoe i sur. 2005). Ova je hipoteza potvrđena i na bivarijantnoj i multivarijantnoj razini ($\beta = .32$, $p < .01$; $r = .33$, $p < .01$, v. Tablicu 5), što znači da veza između ugodnosti i ove dimenzije pojma Boga ostaje čvrsta i kad se preklapanje veza sa drugim dimenzijama ličnosti uzme u obzir. Povezanost između ugodnosti i tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga, vjerojatno se može povezati sa vrlo često dobivenim korelacijama između opće religioznosti i ugodnosti (Braam, 2008). Ovaj zaključak možemo učvrstiti ako pogledamo sadržaj skale ove dimenzije pojma Boga. Ona prvenstveno odražava viziju Boga koja se promovira u tradicionalnom kršćanskom okruženju i stoga nas ne bi trebalo iznenaditi ako se opća religioznost i ovakav doživljaj Boga uvelike preklapaju, pa i u smislu zajedničkih korelacija sa ugodnošću. Povezanost ugodnosti i religioznosti McCraea i Costa (1999, prema Saroglou i Muñoz-García, 2008) objašnjavaju na način da ugodnost, kao donekle urođena osobina, u pojedincu stvaraju sklonost dobroćudnosti, a budući da religijske zajednice uglavnom podupiru takve vrijednosti, osobe koje su više na ugodnosti dobro se osjećaju u takvim zajednicama i češće ih posjećuju. Ukoliko je ovaj model valjan, on bi vjerojatno mogao objasniti povezanost ugodnosti i naše tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga.

Druga hipoteza, utemeljena na najkonzistentnijim dosadašnjim nalazima, odnosila se na negativnu povezanost emocionalne stabilnosti s negativnom dimenzijom pojma Boga. Emocionalna stabilnost u našem istraživanju nije pokazala povezanost s takvim poimanjem Boga ni na bivarijantnoj niti multivarijantnoj razini ($r = .02$, $p > .05$; $\beta = -.03$, $p > .05$, v. Tablicu 6). Mnogi su mogući razlozi zašto se ova hipoteza nije potvrdila.

Prvo, neuspjeh u potvrđivanju ove hipoteze moguće je pripisati razlikama u konceptualizaciji pojma Boga između našeg i dosadašnjih istraživanja. Naime, u drugim istraživanjima povezanosti ličnosti i pojma Boga, istraživači su ovakav negativan aspekt pojma Boga često definirali kroz nekoliko različitih dimenzija (npr. percepcija Božjih postupaka kao pasivnih, kažnjavajućih i dr.) od kojih nisu sve negativno korelirale sa emocionalnom stabilnošću. Naša skala koja uključuje negativne izraze pripisane Bogu prilično je široko definirana, stavljajući različite izraze poput "kukavički", "zahtjevan", "agresivan", itd. u jednu dimenziju. Kako smo spomenuli u raspravi, moguće je da bi analize na manje religioznom uzorku pokazale distinkciju između različitih negativno orijentiranih dimenzija pojma Boga (npr. Bog kao pasivan, Bog kao okrutan i sl.), od kojih bi samo neke bile negativno povezane sa emocionalnom stabilnošću.

Nedostatak očekivane povezanosti između emocionalne stabilnosti i negativnog aspekta pojma Boga može se objasniti i na drugi način. Naime, moguće je da na našem uzorku, koji je homogen po stupnju religioznosti, odnos između navedene skale i emocionalne (ne)stabilnosti pokazuje drukčiji obrazac nego što je slučaj u široj populaciji. Vjerojatno je zbog primjene upitnika na ovakvom visoko religioznom uzorku došlo do restrikcije ranga odgovora na relevantnim varijablama, što je pogotovo vidljivo u niskim vrijednostima skale koja uključuje negativne izraze pripisane Bogu. Ovakva restrikcija ranga u pravilu umanjuje koeficijente korelacije. Da se naša baterija upitnika primijenila na uzorku heterogenijem po stupnju religioznosti, vjerojatno ne bi došlo do restrikcije ranga i moguće je da bi korelacije pokazale rezultate u skladu s našom hipotezom.

Treća hipoteza odnosila se na pozitivnu povezanost intelekta i transcendentne dimenzije pojma Boga. I ova je hipoteza potvrđena i na bivarijantnoj i multivarijantnoj razini ($\beta = .21$, $p < .01$ $r = .18$, $p < .01$, v. Tablicu 7). Kako smo već naveli, ova je hipoteza utemeljena na nalazima koji sugeriraju postojanje pozitivne veze između intelekta i otvorene religioznosti i duhovnosti. Saroglou (2000) objašnjava povezanost između otvorenosti prema novim iskustvima i ovakve vrste svjetonazora pomoću niske potrebe za kognitivnom zatvorenošću (eng. *need for closure*), koju obilježava želja za definitivnim znanjem o stvarima (Kruglanski i Webster, 1996). Osobe koje su dispozicijski otvorenije prema novim iskustvima imaju nižu potrebu za kognitivnom zatvorenošću (Onraet, van Hiel, Roets i Corneils, 2011), te je moguće da zbog toga ne pristupaju svojim uvjerenjima kruto i strogo definirano. Iz ove perspektive, našu povezanost između intelekta i

transcendentne dimenzije pojma Boga možemo pokušati objasniti na način da su sudionici viši na intelektu zbog svoje niže potrebe za kognitivnom zatvorenošću skloniji poimanju Boga kao više *neshvatljivog* i *misterioznog* od osoba koje su nisko na intelektu. Na žalost, u upitnik nismo uključili mjeru potrebe za kognitivnom zatvorenošću, pa nemamo podatke kojima bismo dalje provjerili ovu mogućnost. Također, ovakva teza podrazumijeva uzročno-posljedičan odnos između intelekta i poimanja Boga kao transcendentnog, što se teško može provjeriti jednostavnim korelacijskim nacrtom kao što je naš. U svakom slučaju, povezanost različitih dimenzija pojma Boga (a pogotovo transcendentne dimenzije) s potrebom za kognitivnom zatvorenošću ostaje zanimljiva tema za buduća istraživanja.

Osim opisanih odnosa, koji su služili kao odgovor na direktivne hipoteze, dobili smo niz drugih zanimljivih rezultata koje ćemo prodiskutirati.

Kao prvo, vidjeli smo da je na bivarijantnoj razini tradicionalno-kršćanska pozitivna dimenzija pojma Boga osim sa ugodnosti pozitivno korelirala i sa intelektom (v. Tablicu 5). Pomalo je protivno intuiciji da su osobe više na intelektu (dakle, koje se vide kao apstraktnijim misliocima i kreativnijima) bile sklonije prihvatiti tradicionalnu dimenziju pojma Boga, koji se vrlo često u nudi u vjerskoj kulturi i u tom smislu ne zahtijeva pretjerano promišljanje. Ipak, ova se povezanost u multivarijantnoj analizi gubi što nam govori da, iako su intelekt i ova dimenzija pojma Boga korelirali, njihova povezanost bolje se mogla objasniti ugodnošću. Svejedno, prije nego ovaj nalaz konačno pripišemo kovariranju intelekta i ugodnosti, bilo bi zanimljivo vidjeti bi li se on ponovio na uzorcima manje homogenima s obzirom na dob i religioznost.

Drugo, vidjeli smo kako je najbolji prediktor negativne dimenzije pojma Boga i na bivarijantnoj i na multivarijantnoj razini bila ugodnost, pokazujući negativnu povezanost sa skalom ove dimenzije (v. Tablicu 6). Povezanost ugodnosti sa negativnom dimenzijom pojma Boga možemo protumačiti kao sklonost osoba koje su dispozicijski manje empatične, da zamišljaju Boga kao sličnijeg sebi. Ipak, zanimljivo bi bilo istražiti i drugi kauzalni smjer: moguće je da poimanje Boga kao okrutne i agresivne figure s vremenom utječe na ličnost, te osoba postaje manje empatična, sklona suradnji i sl. U svakom slučaju, ovaj rezultat nudi niz zanimljivih smjerova za buduća istraživanja.

Što se tiče negativne bivarijantne korelacije između savjesnosti i negativne dimenzije pojma Boga, moguće objašnjenje je da savjesniji pojedinci odbijaju pojam Boga kao neodgovornog i sebičnog, te da od tud proizlazi ova korelacija. Ipak, činjenica da ovaj

odnos gubi na značajnosti u multivarijantnom modelu govori nam da se ova veza prije svega može pripisati preklapanju savjesnosti i ugodnosti. Opet, bilo bi zanimljivo vidjeti bi li se ovakav nalaz ponovio na manje religioznom i starijem uzorku.

Nadalje, uz predviđeni odnos između intelekta i transcendentne dimenzije pojma Boga, zabilježili smo i negativan odnos između savjesnosti i ovakvog poimanja Boga (v. Tablicu 7). Ovaj se nalaz javio i na bivarijantnoj i na multivarijantnoj razini. Tu povezanost možda najlakše možemo objasniti na način da savjesniji sudionici zbog svoje sklonosti redu imaju poteškoća prihvatiti pojam Boga kao nekog neshvatljivog i nepredvidivog. Ipak, kako smo već spomenuli, iz našeg korelacijskog nacrtu ne smijemo zaključivati o kauzalitetu, tako da ovo ostaje tek mogućnost koju valja istražiti.

Konačno, što se tiče predviđanja razigrane dimenzije pojma Boga, intelekt je pokazao pozitivnu povezanost sa ovom skalom i na bivarijantnoj i multivarijantnoj razini (v. Tablicu 8). Ovaj odnos može se povezati s nalazima kako je izražena dimenzija intelekta povezana sa smislom za humor (Martin, 1998). Osobe s izraženijim intelektom možda će biti sklonije prihvatiti pojam Boga kao onoga koji se igra i ima smisao za humor upravo zato što su sami skloni humoru. Koliko nam je poznato, do sad se niti jedno istraživanje nije bavilo ovakvim poimanjem Boga. Bilo bi zanimljivo vidjeti hoće li se ova dimenzija pojma Boga i njena povezanost sa intelektom pojaviti i na drugačijim uzorcima, te kako će se ponašati u odnosu na druge psihološke varijable.

Ograničenja i konačne napomene

Ograničenja našeg istraživanja mogu se podijeliti u tri grupe: 1) ograničenja vezana uz uzorak, 2) ograničenja vezana uz mjere koje smo koristili i 3) ograničenja vezana uz analize povezanosti UPB i IPIP 50S.

Prvu bitnu grupu ograničenja (koja se tiče uzorka) spomenuli smo u više navrata. Prije svega, upitno je koliko dobivene rezultate možemo uopćiti na širu populaciju, s obzirom da je istraživanje provedeno na visoko religioznim srednjoškolcima. Kako je rečeno, maturanti su bili jedina populacija dovoljno slična općoj populaciji, a koja je bila dostupna za grupnu primjenu instrumenata. Također, visoko religiozne sudionike odabrali smo zbog toga što su dosadašnji nalazi pokazali da struktura pojma Boga varira ovisno o stupnju religioznosti pojedinaca. S jedne strane, ovo naše nalaze čini valjanijima za visoko religiozne mlade ljude, no pitanje je mogu li se dobiveni nalazi primijeniti na one nešto

starije i manje religiozne. Zbog toga bi prije konačnih zaključaka o faktorskoj strukturi pojma Boga i odnosu pojma Boga i velepetorog modela ličnosti bilo dobro istraživanje ponoviti na starijim i manje religioznim uzorcima. Nadalje, kako bismo osigurali što veću mogućnost generalizacije podataka, pokušali smo napraviti ravnotežu među vrstama škola, no ipak je na kraju većina sudionika (više od polovice) polazilo gimnaziju. Ovo također valja imati na umu, jer bi rezultati možda bili drukčiji da je većina sudionika bila npr. tehničkog usmjerenja.

Druga važna grupa problema vezana je uz našu mjeru pojma Boga. Prije svega, treba postaviti pitanje valjanosti UPB-a. Iako smo sudionicima u nekoliko navrata napomenuli da na upitnik odgovaraju na način koji najbolje opisuje njihove osobne misli i osjećaje vezane za Boga kako ga oni doživljavaju, moguće je da su sudionici na upitnik ipak odgovarali kao na test *teološkog znanja*. Tome je mogla doprinijeti i činjenica da se upitnik primjenjivao na satu vjeronauka. Ovoj mogućnosti u prilog ide i činjenica da je naš prvi i najsalijentniji faktor pojma Boga uvelike saturiran "pravovjernom" kršćanskom vizijom Boga. Također, u Tablici 2 vidimo da su sudionici u globalu vrlo nisko doživljavali Boga kao negativnog, što također odgovara tradicionalnom kršćanskom poimanju Boga. Moguće je da smo upitnikom zahvatili više ono što su pojedinci učili o Bogu na vjeronauku ili u crkvi, a tek u manjoj mjeri osobni, afektivno-iskustveni doživljaj. S druge strane, činjenica da je faktorska analiza našeg Upitnika o pojmu Boga polučila pet faktora govori nam da upitnik ipak mjeri i nešto drugo osim znanja; kad bi on mjerio samo znanje, faktorska analiza vjerojatno bi ukazivala na jedan generalni faktor koji bi govorio o teološkom, pravovjernom pojmu Boga. Također, ako nismo uspjeli zahvatiti osobni doživljaj Boga u svom upitniku, kako drukčije možemo objasniti korelacije između ličnosti i različitih dimenzija pojma Boga mjerenim UPB-om? Zbog svega navedenog, mišljenje je autora da UPB dijelom odražava teološko znanje, no unatoč tome obuhvaća i relevantan dio varijance osobnog pojma Boga. Čini se da su neke modifikacije upitnika ipak potrebne kako bi on zahvaćao u manjoj mjeri znanje, a u većoj mjeri osobne varijable pojedinaca.

Nadalje, vezano uz UPB, iako su faktori koje smo dobili faktorskom analizom zanimljivi i interpretabilni, moramo uzeti u obzir da većina varijance u našem upitniku *nije* objašnjena tim faktorima, već nekim drugim varijablama. To nam može ukazivati na to da je pojam Boga, iako ima zajedničkih dodirnih točaka među ljudima, ipak visoko individualna stvar. Moguće je također da u svoj upitnik nismo uvrstili neke važne izraze

koji bi mogli formirati neke druge relevantne dimenzije pojma Boga.

Zadnje, vezano uz interpretaciju dimenzija UPB-a, napominjemo kako treba biti oprezan imajući na umu relativno visoku negativnu korelaciju između skale tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije (TK) i skale negativne dimenzije pojma Boga (NB). Ova povezanost mogla bi upućivati da je ustvari riječ o dvije krajnosti iste bipolarne dimenzije. Ta hipoteza ima smisla i gledajući sadržaj ovih skala. Moguće je da bi na drukčijem uzorku faktorska analiza pokazala da navedene skale zaista predstavljaju dva pola iste dimenzije.

Zbog ovih ograničenja, kao i ograničenja koje se tiču uzorka iz kojeg su proizašle dobivene dimenzije UPB-a (u smislu dobi i religioznosti), zaključujemo da skale koje smo kreirali formiraju tek prvu, radnu verziju Upitnika o pojmu Boga. Ovaj upitnik će se još trebati mijenjati kako bi postao valjaniji, sveobuhvatniji i kako bi njegove dimenzije bile primjenjive i na manje religiozne i starije uzorke.

Treća grupa ograničenja našeg istraživanja proizlazi iz analiza odnosa dimenzija ličnosti i dimenzija pojma Boga. Što se tiče kauzalnosti odnosa ličnosti i pojma Boga, iako velik broj autora razvoj i odrednice ličnosti pretpostavlja ljudskoj religioznosti (npr. Kirkpatrick, 1992), korelacijskim istraživanjima ovakvog tipa teško možemo doći do sigurnih zaključaka o toj temi. Stoga, iako smo u našem istraživanju zabilježili interesantne odnose između pojma Boga i ličnosti, treba imati na umu da na temelju njih ne smijemo zaključiti da određena osobina ličnost "uzrokuje" određeni pojam Boga.

Drugo, na dobivene povezanosti osobina ličnosti i dimenzija pojma Boga valja se osvrnuti iz šire perspektive i postaviti pitanje o razini kvantitativnih odnosa o kojima nam naši nalazi ustvari govore. Naime, gledajući postotke varijance koje različite dimenzije pojma Boga dijele s velepetorim modelom ličnosti možemo vidjeti da je ta količina varijance skromna. Za tradicionalno-kršćansko pozitivnu dimenziju pojma Boga, koja je pokazala *najveću* povezanost sa velepetorim modelom ličnosti, postotak varijance dijeljene sa velepetorim modelom ličnosti je 10.8%. To će reći da 89.2% varijance dimenzije pojma Boga koja je najviše od svih povezana sa velepetorim modelom ličnosti ustvari *ne* objašnjava ličnost nego neki drugi faktori. Iz tog kuta gledano, možemo reći da ova studija postavlja više pitanja nego što na njih odgovara. Bilo bi vrlo zanimljivo vidjeti koji su to faktori koji koreliraju sa različitim dimenzijama pojma Boga i čemu se ustvari mogu pripisati ta variranja. Vjerojatno velik dio varijance različitih dimenzija pojma Boga proizlazi iz (roditeljskog i vjerskog) odgoja, te različitih iskustava koje pojedinac doživi

tijekom života. No konkretne hipoteze tek treba provjeriti.

Unatoč svim navedenim ograničenjima, treba primijetiti da se naši rezultati uklapaju u niz dosadašnjih nalaza, ali da te nalaze i proširuju.

S jedne strane, rezultati našeg istraživanja nalaze mjesto unutar šireg okvira istraživanja religioznosti, doživljaja Boga i ličnosti. Primjerice, potvrdili smo postojanje prethodno često reproduciranih dimenzija pojma Boga – tradicionalno-kršćanske pozitivne, negativne i transcendentne. Također, što se odnosi sa velepetorim modelom ličnosti tiče, dimenzija ugodnosti, koja je inače pokazala najčvršću povezanost sa različitim mjerama religioznosti (uključujući i pojam pozitivnog Boga) pozitivno je korelirala sa tradicionalno-kršćansko pozitivnom dimenzijom pojma Boga. Također smo vidjeli da se korelacija između intelekta i transcendentne dimenzije pojma Boga može uklopiti u dosadašnja istraživanja odnosa otvorenosti prema novim iskustvima i otvorene religioznosti/duhovnosti, pri čemu naročito zanimljive mogućnosti otvara razmatranje konstrukta potrebe za kognitivnom zatvorenošću. Svi ovi rezultati uklapaju se u dosadašnja istraživanja.

No, kako je spomenuto, rezultati naše studije u nekim aspektima proširuju dosadašnje. Primjerice, u odgovoru na prvi problem studije pronašli smo antropomorfnu (koja se pojavila samo u jednom istraživanju) i razigranu dimenziju pojma Boga (koja se prvi put sad pojavila). Nadalje, činjenica da razigrana dimenzija pojma Boga korelira sa dimenzijom intelekta otvara zanimljiva pitanja o odnosu religioznosti i humora. Iako u povijesti religije razmatranje humora nije strano (npr. Toić, 2002), religioznost se često veže uz opterećen pristup životu (npr. Freud, 1927/1986 je religioznost smatrao "općeljudskom prisilnom neurozom", str. 351). Naš zanimljiv nalaz upućuje na vrijednost istraživanja ovakve "razigrane" religioznosti (na čije postojanje upućuje pojam razigranog Boga) i njezine uloge u cjelokupnom psihološkom funkcioniranju čovjeka.

Konačno, naši nalazi pokazuju kako istraživanje pojma Boga može dati vrijedne informacije o religioznosti, fenomenu za koji su mnogi autori tvrdili (npr. Jung, 1963/2004; Armstrong, 1998; Allport, 1950, prema Emmons, 1998), kako je u samoj srži ljudske prirode. O psihologiji religioznosti još se mnogo toga treba otkriti i zbog toga treba istraživati širok spektar religijskih varijabli i odnose tih varijabli sa raznim psihološkim konstruktima. Nadamo se da će istraživanja kao što je ovo u budućnosti omogućiti prepoznavanje širih obrazaca odnosa ličnosti i religioznosti, te omogućiti stvaranje

integrativnog modela tog odnosa.

ZAKLJUČAK

Naš rad imao je dva cilja: prvi je bio istražiti dimenzije pojma Boga na hrvatskom uzorku, a drugi je bio provjeriti povezanost između tih dimenzija i velepetorog modela ličnosti.

Kako bismo ostvarili prvi cilj, kreirali smo upitnik o pojmu Boga i primijenili ga na uzorku zagrebačkih religioznih srednjoškolaca. Iz faktorske analize ovog upitnika Boga, proizašlo je pet faktora: *tradicionalno-kršćanska dimenzija pojma Boga*, *negativna dimenzija pojma Boga*, *transcendentna dimenzija pojma Boga*, *razigrana dimenzija pojma Boga* i *antropomorfna dimenzija pojma Boga*.

Kako bismo odgovorili na drugi cilj, proveli smo niz multiplih regresijskih analiza u svakoj od kojih su dimenzije ličnosti bile prediktori, a pojedina dimenzija pojma Boga kriterij. Glavni rezultati su sljedeći: *ugodnost je pozitivno predviđala tradicionalno-kršćansko pozitivnu dimenziju pojma Boga*; *ugodnost je negativno predviđala negativnu dimenziju pojma Boga*; *intelekt je pozitivno, a savjesnost negativno predviđala transcendentnu dimenziju pojma Boga*; konačno, *intelekt je pozitivno predviđao razigranu dimenziju pojma Boga*.

Ovi rezultati velikim se dijelom uklapaju u dosadašnje, no također daju nove informacije i nude nove smjernice za daljnja istraživanja pojma Boga i njegovog odnosa sa ličnosti.

LITERATURA

Armstrong, K. (1998). *Povijest Boga*. Zagreb: Prosvjeta.

Braam, A. W., Mooi, B., Schaap Jonker, J., van Tilburg, V. Deeg, D. J. H. (2008). God image and Five-Factor Model personality characteristics in later life: A study among inhabitants of Sassenheim in The Netherlands. *Mental Health, Religion and Culture*, 11(6), 547-559.

Broughton, W. (1975). Theistic Conceptions In American Protestantism. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 14(4), 331-344.

Byrnes, J. F. (1984). *The Psychology of Religion*. New York: The Free Press.

- Cortina, J. M., Doherty, M. L., Schmitt, N., Kaufman, G. i Smith, R. G. (1992). The "Big Five" Personality Factors in the IPI and MMPI: Predictors of Police Performance. *Personnel Psychology*, 45(1), 119-139.
- Costello, A. B., Osborne, J. W. (2005). Best Practices in Exploratory Factor Analysis: Four Recommendations for Getting the Most From Your Analysis. *Practical Assessment Research & Evaluation*, 10 (7).
- Črpić, G., Zrinščak, Z. (2010). Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. *Društvena istraživanja 1-2* (105-106), 3-27.
- Ćorić, Š. Š. (2003). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- De Fruyt, F., Van De Wiele, L., Van Heeringen, C. (2000). Cloninger's Psychobiological Model of Temperament and Character and the Five-Factor Model of Personality. *Personality and Individual Differences*, 29, 441-452.
- Državni zavod za statistiku (2011). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: Stanovništvo prema vjeri po gradovima i općinama*. Preuzeto 28. 2. 2013. sa http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_10/h01_01_10_RH.html.
- Emmons, R. A. (1998). Religion and personality. U: H. G. Koenig (Ur.), *Handbook of Religion and Mental Health* (str. 63-74). San Diego, CA: Academic Press.
- Emmons, R. A., Paloutzian, R. F. (2003). The Psychology of Religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377-402.
- Exline, J. J., Yali, A. M., Sanderson, W. C. (2000). Guilt, Discord, and Alienation: the Role of Religious Constraint in Depression and Suicidality. *Journal of Clinical Psychology*, 56(2), 1481-1496.
- Eurelings-Bontekoe, E. H. M., Hekman-van Steeg, J., Verschuur, M. J. (2005). The association between personality, attachment, psychological distress, church denomintaion and the God concept among a non-clinical sample. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(2), 141-154.
- Freud, S. (1973). *Totem i tabu*. Novi Sad: Matica srpska. (Izvorno objavljeno 1913)
- Freud, S. (1986). *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*. Zagreb: ITRO "Naprijed". (Izvorni rad objavljen 1927)
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative "description of personality": The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216-1229.

- Goldberg, L. R. (1999). A broad-bandwidth, public-domain, personality inventory measuring the lower-level facets of several five-factor models. U: I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt i F. Ostendorf (ur.), *Personality Psychology in Europe, Vol. 7*. (str. 7-28). Tilburg, The Netherlands: Tilburg University Press.
- Gorsuch, R. L. (1968). The conceptualization of God as seen in adjective ratings. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 7, 56-64.
- Greenway, A. P., Milne, L. C., Clarke, V. (2003). Personality variables, self-esteem and depression and an individuals perception of God. *Mental Health, Religion & Cultrue*, 6(1), 45-58.
- Grimes, C. (2007). God Image Research: A Literature Review. *Journal of Spirituality in Mental Health*, 9 (3/4), 11-32.
- Hoffman, L., Grimes, C. S. M., Acoba, R. (2005). *Epistemology and the Experience of God*. Preuzeto 19. 12. 2012. sa http://www.louis-hoffmanvirtualclassroom.com/Publications_Page/Research_on_the_Experience_of_God.pdf.
- Hoffman, L. (2009). *Cultural Constructs of the God Image and God Concept: Implications for Culture, Psychology, and Religion*. Preuzeto 19. 12. 2012. sa http://www.wepapers.com/Papers/39899/Cultural_Constructs_of_the_God_Image_and_God_Concept__Louis_Hoffman.
- Jonker, H. S., Eurelings-Bontekoe, E. H. M., Zock, H., Jonker, E. (2008). Development and validation of the Dutch "Questionnaire God Image": Effects of mental health and religious culture. *Mental Health, Religion & Culture*, 11(5), 501-515.
- Jung, C. G. (2004). *Sjećanja, snovi, razmišljanja*. Zagreb: Fabula Nova. (Izvorni rad objavljen 1963)
- Kirkpatrick, L. A. (1992). An Attachment-Theory Approach to the Psychology of Religion. *The Internationa Journal for the Psychology of Religion*, 2(1), 3-28.
- Kruglanski, A. W., Webster, D. M. (1996). Motivated Closing of the Mind: "Seizing" and "Freezing". *Psychological Review*, 103(2), 263-283.
- Kunkel, M. A., Cook, S., Meshel, D. S., Daughtry, D., Hauenstein, A. (1999). God Images: A Concept Map. *Journal for the Scientific Study of Religion* 38(2), 193-202.
- Larsen, R. J., Buss, D. M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (2004). *Stres, procjena i suočavanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Martin, R. A. (1998). Approaches to the Sense of Humor: A Historical Review. U: W. Ruch (Ur.), *The Sense of Humor, Explorations of a Personality Characteristics* (str. 15-60). Berlin: Mouton de Gruyter.
- McCullough, M. E., Tsang, J.-A., Brion, S. (2003). Personality Traits in Adolescence as Predictors of Religiousness in Early Adulthood: Findings from the Terman *Longitudinal Study*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 980-991.
- McCrae, R. R. (1990). Traits and trait names: How well is Openness represented in natural languages?. *European Journal of Personality*, 4(2), 119-129.
- McCrae, R. R., John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and its Applications. *Journal of Personality*, 60, 175-215.
- Mlačić, B., Goldberg, L. R. (2007). An Analysis of Cross-Cultural Personality Inventory: The IPIP Big-Five Factor Markers in Croatia. *Journal of Personality Assessment*, 88(2), 168-177.
- Mlačić, B. Šakić, I. (2008). Razvoj hrvatskih markera velepetoroga modela ličnosti. *Društvena istraživanja*, 1-2(93-94), 223-246.
- Nelsen, H. M., Cheek, N. H. Jr., Au, P. (1985). Gender Differences In Images of God. *Journal for the Scientific Study of Religion* 24(4), 396-402.
- Norman, G. (2010). Likert scales, levels of measurement and the “laws” of statistics. *Advances in health sciences education*, 15(5), 625-632.
- Onraet, E., van Hiel, A., Roets, A., Corneils, I. (2011). The Closed Mind: ‘Experience’ and ‘Cognition’ Aspects of Openness to Experience and Need for Closure as Psychological Bases for Right-wing Attitudes. *European Journal of Personality*, 25(3), 184–197.
- Osborne, J. W. & Costello, A. B. (2004). Sample size and subject to item ratio in principal components analysis.. *Practical Assessment, Research & Evaluation*, 9(11). Preuzeto 19. 12. 2012. sa <http://PAREonline.net/getvn.asp?v=9&n=11>
- Pargament, K. I. (2001). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.
- Rizutto (1979). *The Birth of the Living God: a Psychoanalytic Study*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Saroglou, V. (2000). Religion and the five factors of personality: a meta-analytic review. *Personality and Individual Differences* 32, 15-25.
- Saroglou, V., Muñoz-García, A. (2008). Individual Differences in Religion and Spirituality: An Issue of Personality Traits and/or Values. *Journal for the Scientific Study of Religion* 47(1), 83-101.

- Saucier, G. (1992). Openness versus intellect: much ado about nothing? *European Journal of Personality*, 6, 381-386.
- Schaap Jonker, H., Eurelings-Bontekoe, E. Verhagen, P. J. (2002). Image of God and personality pathology: an exploratory study among psychiatric patients. *Mental Health, Religion & Culture*, 5(1), 55-71.
- Shamdasani, P., Ong Chon-Lin, G., Richmond, D. (1993). Exploring green consumers in an oriental culture: Role of personal and marketing mix factors. *Advances in Consumer Research*, 20, 488-493.
- Skledar, N. (2000). O Bogu. *Sociologija sela*, 38(1-2), 217-225.
- Spilka, B., Armatas, P. i Nussbaum, J. (1964). The Concept of God: A Factor-Analytic Approach. *Review of Religious Research*, 6, 28-36.
- Spilka, B., Addison, J., Rosensohn, M. (1975). Parents, Self and God: a test of Competing Theories of Individual-Religion Relationships. *Review of Religious Research*, 16(3), 154-165.
- Spilka, B., Hood, R. W. Jr., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (2003). *The Psychology of Religion*. New York: The Guilford Press.
- Ulemek, B. (2010). *Velepatori model ličnosti, religioznost i fleksibilnost mišljenja*. Diplomski rad. Zagreb: Studij psihologije Hrvatskih studija u Zagrebu.
- Toić, D. (2002). *Duhovitost duhovnih*. Zagreb: Verbum.
- van der Linden, D., te Nijenhuis, J., & Bakker, A. B. (2010). The general factor of personality: A meta-analysis of Big Five intercorrelations and a criterion-related validity study. *Journal of Research in Personality*, 44(3), 315-327.
- Vercruyse, G. (1972). The Meaning of God: A Factoranalytic Study. *Social Compass*, 1972, 19, 347-364.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of Religion*. New York: John Wiley and Sons.
- Zinnbauer, B. J., Pargament, K. I. (2005). Religiousness and spirituality. U R. F. Paloutzian i C. L. Park (Ur.): *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (str. 21–42). New York: Guilford Press.
- Živković, I. (2007). Koncept Boga i religioznosti kod djece i adolescenata u istraživanjima Piagetovog, Kohlbergovog i postpiagetovog kognitivnog pravca. *Sociologija i prostor*, 45(3-4), 321-338.

PRILOZI

Prilog 1

UPITNIK O POJMU BOGA

Poštovani!

Pred Vama se nalazi upitnik koji ispituje različite načine na koje ljudi razumiju i doživljavaju pojam Boga.

Molimo Vas da procijenite koliko predloženi izrazi odgovaraju Vašem osobnom razumijevanju i doživljavanju pojma Boga.

Ovo nije ispit znanja i ne postoje pogrešni i ispravni odgovori. Želimo saznati kako VI OSOBNO razumijete i doživljavate pojam Boga.

Vaš je zadatak pored svakog predloženog izraza zaokružiti onaj broj koji najbolje opisuje Vaše osobno razumijevanje i doživljavanje pojma Boga .

Pri tome vrijednosti od 1-4 znače sljedeće

- 1- ovaj izraz UOPĆE NE ODGOVARA mom razumijevanju i doživljaju pojma Boga
- 2- ovaj izraz UGLAVNOM NE ODGOVARA mom razumijevanju i doživljaju pojma Boga
- 3- ovaj izraz UGLAVNOM ODGOVARA mom razumijevanju i doživljavanju pojma Boga
- 4- ovaj izraz U POTPUNOSTI ODGOVARA mom razumijevanju i doživljavanju pojma Boga

U kojoj mjeri sljedeći izrazi odgovaraju Vašim osjećajima i mislima vezanim uz Vaš pojam Boga?

		Uopće ne odgovara	Uglavnom ne odgovara	Uglavnom odgovara	U potpunosti odgovara
1.	nepogrešiv	1	2	3	4
2.	glavni uzrok većini ratova	1	2	3	4
3.	biće koje nema tijelo	1	2	3	4
4.	brat	1	2	3	4
5.	istina	1	2	3	4
6.	zahtjevan	1	2	3	4
7.	precijenjen	1	2	3	4
8.	okrutan	1	2	3	4
9.	usamljen	1	2	3	4
10.	besmrtan	1	2	3	4
11.	smiren	1	2	3	4
12.	zastrašujući	1	2	3	4
13.	ima smisao za humor	1	2	3	4
14.	star	1	2	3	4
15.	nepredvidiv	1	2	3	4
16.	iznad stvorenja i svijeta	1	2	3	4
17.	osvetoljubiv	1	2	3	4

18.	bradat	1	2	3	4
19.	milosrdan	1	2	3	4
20.	misteriozan	1	2	3	4
21.	ima smisao za igru	1	2	3	4
22.	vječan	1	2	3	4
23.	osoba	1	2	3	4
24.	vjeran	1	2	3	4
25.	krut	1	2	3	4
26.	ljubav	1	2	3	4
27.	svet	1	2	3	4
28.	ne postoji	1	2	3	4
29.	sebičan	1	2	3	4
30.	posjeduje razum	1	2	3	4
31.	utjeha	1	2	3	4
32.	sigurnost	1	2	3	4
33.	kontrolira čovjekovu sudbinu	1	2	3	4
34.	stvoritelj	1	2	3	4
35.	otkupitelj	1	2	3	4
36.	nježnost	1	2	3	4
37.	prijatelj	1	2	3	4
38.	paradoksalan	1	2	3	4
39.	kukavički	1	2	3	4
40.	izvan prostora i vremena	1	2	3	4
41.	otac	1	2	3	4
42.	dobar	1	2	3	4
43.	odsutan	1	2	3	4
44.	gospodar svijeta	1	2	3	4
45.	nada	1	2	3	4
46.	pravedan	1	2	3	4
47.	agresivan	1	2	3	4
48.	arogantan	1	2	3	4
49.	neshvatljiv	1	2	3	4
50.	bezgraničan	1	2	3	4
51.	moćan	1	2	3	4
52.	djetinjast	1	2	3	4
53.	mudar	1	2	3	4
54.	jedan jedini Bog	1	2	3	4
55.	sreća	1	2	3	4
56.	aseksualan	1	2	3	4
57.	neodgovoran	1	2	3	4
58.	u bijeloj odjeći	1	2	3	4
59.	sveprisutan	1	2	3	4

Molimo, provjerite još jednom jeste li odgovorili na sva pitanja.

Prilog 2

Karakteristični korjenovi i postotci objašnjene varijance za najvećih 8 faktora u faktorskoj analizi Upitnika o pojmu Boga (N = 318).

Faktor	Karakteristični korjenovi (λ)	Postotak objašnjene varijance	Kumulirani postotak objašnjene varijance
1	11.927	20.93	20.93
2	4.451	7.81	28.73
3	2.525	4.43	33.16
4	2.125	3.73	36.89
5	1.867	3.28	40.17
6	1.656	2.91	43.07
7	1.473	2.58	45.66
8	1.427	2.50	48.16

Prilog 3

Rezultati faktorske analize upitnika o pojmu Boga: u ćelijama su faktorska opterećenja čestica na pojedinom faktoru. Metoda ekstrakcije bila je metoda glavnih osi, a metoda rotacije Varimax. Pojedini faktor je nazvan prema sadržaju čestica koje su pokazivale najveće saturacije tim faktorom. (N = 318).

Čestice upitnika o pojmu Boga	FAKTORI UPITNIKA O POJMU BOGA				
	Tradicionalno- kršćanska pozitivna dimenzija pojma Boga (F1)	Negativna dimenzija pojma Boga (F2)	Transcendentna dimenzija pojma Boga (F3)	Razigrana dimenzija pojma Boga (F4)	Antropomorfna dimenzija pojma Boga (F5)
NADA	.78	-.13	.01	.08	.02
SREĆA	.71	-.17	.04	.06	-.01
SIGURNOST	.70	-.15	-.03	.09	-.01
UTJEHA	.68	-.13	-.01	.14	-.08
DOBAR	.68	-.21	.07	.05	.03
PRIJATELJ	.65	-.12	-.09	.08	-.01
NJEŽNOST	.65	-.17	.09	.21	-.05
OTAC	.64	-.12	.02	.08	.06

MUDAR	.62	-.21	.15	.01	.06
LJUBAV	.61	-.20	-.02	.00	.03
STVORITELJ	.56	-.17	.05	.11	-.01
SVEPRISUTAN	.56	-.21	.03	-.11	.08
PRAVEDAN	.55	-.25	-.02	.08	-.10
ISTINA	.54	-.28	.07	-.03	-.05
MILOSRDAN	.53	-.27	.17	.09	-.03
VJERAN	.50	-.14	.02	-.04	.04
SVET	.49	-.14	-.03	-.10	.16
GOSPODAR SVIJETA	.49	.04	.08	-.01	.21
MOĆAN	.47	-.05	.38	-.01	.10
OTKUPITELJ	.47	-.08	.00	.10	-.04
IZNAD STVORENJA I SVIJETA	.46	-.19	.28	-.11	.22
VJEČAN	.45	-.13	.10	-.03	.19
POSJEDUJE RAZUM	.45	-.18	.26	.02	.15
BESMRTAN	.43	-.03	.31	.04	.07
BRAT	.43	.03	-.19	.15	-.04
SMIREN	.40	-.17	.11	.06	.07
NEPOGREŠIV	.37	-.26	.17	-.03	.05
JEDAN JEDINI BOG	.36	-.16	.11	-.03	.02
KONTROLIRA ČOVJEKOVU SUDBINU	.27	.13	-.12	-.18	.20
AGRESIVAN	-.09	.59	.07	.06	-.09
AROGANTAN	-.17	.54	-.08	.07	-.07
OKRUTAN	-.23	.53	.19	.00	.02
NEODGOVORAN	-.16	.51	.00	.07	.14
KRUT	-.07	.49	.12	.02	.09
SEBIČAN	-.22	.48	.01	.09	-.02
KUKAVIČKI	-.14	.47	-.06	.00	.15
OSVETOLJUBIV	-.24	.43	.11	-.09	.03

PRECIJENJEN	-0.15	.42	.00	-0.01	-0.05
ZASTRAŠUJUĆI	-0.04	.40	.40	-0.09	.06
ODSUTAN	-0.28	.39	.20	-0.03	.16
ZAHTJEVAN	.04	.38	.27	.00	-0.01
GLAVNI UZROK VEĆINI RATOVA	-0.16	.35	-0.01	-0.03	.02
NE POSTOJI	-0.24	.30	-0.12	.09	-0.07
USAMLJEN	-0.09	.28	.02	.01	.13
IZVAN PROSTORA I VREMENA	.10	.03	.58	-0.03	.02
MISTERIOZAN	.16	.11	.55	.14	.09
BEZGRANIČAN	.37	.03	.44	-0.06	-0.03
BIĆE KOJE NEMA TIJELO	-0.05	.01	.42	.07	-0.09
NESHVATLJIV	-0.03	.30	.41	-0.02	.00
NEPREDVIDIV	.13	.07	.34	.11	.08
OSOBA	.30	.06	-.31	.07	.22
IMA SMISAO ZA HUMOR	.16	-0.03	.13	.73	.12
IMA SMISAO ZA IGRU	.20	-0.01	.11	.72	.23
DJETINJAST	.06	.22	-0.03	.51	-0.04
BRADAT	.00	.08	.04	.10	.68
STAR	.02	.15	.25	.14	.57
U BIJELOJ ODJEĆI	.26	.08	-0.22	.02	.48

Napomena: istaknute su vrijednosti veće od .30

Prilog 4

Razlike aritmetičkih sredina skala Upitnika o pojmu Boga s obzirom na spol (N=318).

		SPOL		t	df
		Muški	Ženski		
TK	M	2.66	3.61	-4.707**	316
	SD	0.38	0.27		
NB	M	1.33	1.20	3.80**	316
	SD	0.36	0.27		
TB	M	2.93	2.85	1.07	316
	SD	0.64	0.68		
RB	M	1.96	2.09	-1.41	316
	SD	0.76	0.79		
AB5	M	2.42	2.51	-0.84	316
	SD	0.87	0.88		

Napomena: *= $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: TK = skala tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga; NB = skala negativne dimenzije pojma Boga ; TB = skala transcendentne dimenzije pojma Boga; RB = skala razigrane dimenzije pojma Boga; AB = skala antropomorfne dimenzije pojma Boga..

Prilog 5

Korelacije između skala pojma Boga, te važnosti Boga i stupanj religioznosti (N=315).

	Važnost Boga	Stupanj religioznosti
TK	.41**	.33**
NB	-.32**	-.21**
TB	-.17**	-.21**
RB	.14*	.09
AB	-.08	-.06

Napomena: *= $p < .05$, ** = $p < .01$

Legenda: TK = skala tradicionalno-kršćanske pozitivne dimenzije pojma Boga; NB = skala negativne dimenzije pojma Boga ; TB = skala transcendentne dimenzije pojma Boga; RB = skala razigrane dimenzije pojma Boga; AB = skala antropomorfne dimenzije pojma Boga..